

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΕΡΕΥΝΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ,
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠ/ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Κώστας Ν. Θεριανός
Νίκος Δ. Φωτόπουλος

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Β΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ **Τόμος 6ος**

Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ,
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**Β΄ Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών**

Τόμος 6ος

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πρόεδρος: Σωτήριος Γκλαβάς

ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ Β'

**Προϊστάμενος:
Παύλος Φ.Μάραντος**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κώστας Ν. Θεριανός,

**Δρ. Επιστημών της Αγωγής,
Κοινωνιολόγος, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης**

Νίκος Δ. Φωτόπουλος,

Επίκουρος Καθηγητής,

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

**Χριστίνα Βέικου, Μέλος ΔΕΠ ΑΕΙ,
πρ. Σύμβουλος Π.Ι. (συντονίστρια)**

**Ακριβή Γεωργούση,
Σχολ.Σύμβουλος,
Master Κοινωνικών Επιστημών
Χαράλαμπος Γ. Καριοφύλλας,
Εκπαιδευτικός ΠΕ09,
MSc. Οικονομολόγος**

**ΕΠΟΠΤΕΙΑ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ
ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Παύλος Φ. Μάραντος**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ

Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

Φιλολογική επιμέλεια:

Χρύσα Φραγκιαδάκη

Εξώφυλλο:

Δώρος Παπαϊωαννίδης

Σελιδοποίηση:

Χριστίνα Κωνσταντινίδου

**«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ
ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ» της
Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (ΣΧΟΛΕΙΟ
21ου αιώνα)-ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΣΠΟΥΔΩΝ» ΜΕ ΚΩΔ. ΟΠΣ 295450,
των Αξόνων Προτεραιότητας 1, 2
και 3 - ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΠΡΑΞΗ του
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ», που
συγχρηματοδοτείται από την
Ευρωπαϊκή Ένωση - Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και από
Εθνικούς Πόρους (ΕΣΠΑ 2007 -
2013).**

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Κώστας Ν. Θεριανός
Νίκος Δ. Φωτόπουλος**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ:

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**Β' Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

**Ομάδα εργασίας για το Ινστιτούτο
Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Προσαρμογή:

**Κατερίνα Καραβιδοπούλου,
Υπάλληλος Ι.Ε.Π., ΠΕ μεταφραστών**

Επιμέλεια:

**Μαριαλένα Ξενάκη,
Εκπαιδευτικός ΠΕ05**

Επιστημονικός υπεύθυνος:

**Βασίλης Κουρμπέτης,
Σύμβουλος Α΄ του ΥΠ.Π.Ε.Θ.**

Υπεύθυνη του έργου:

**Μαρία Γελαστοπούλου,
Μ.Εδ. Ειδικής Αγωγής**

Τεχνική υποστήριξη:

**Κωνσταντίνος Γκυρτής,
Δρ. Πληροφορικής**

**Συγγραφείς Προδιαγραφών
προσαρμογής των βιβλίων για το
Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής
Πολιτικής:**

**Γιώργος Βουγιουκλίδης,
Δάσκαλος Ειδικής Αγωγής**

**Γελαστοπούλου Μαρία,
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής**

**Γκυρτής Κωνσταντίνος,
Καθηγητής Πληροφορικής**

**Αξιολόγηση και τελικός έλεγχος
των προσαρμογών:**

**Γελαστοπούλου Μαρία,
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής, ΙΕΠ**

**Γκυρτής Κωνσταντίνος,
Καθηγητής Πληροφορικής στη
Δ/βάθμια Εκπαίδευση**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Α. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

4.1 Η πολιτική

4.2 Η πόλη-κράτος - Η άμεση δημοκρατία (Αριστοτέλης)

4.3 Η αυτοκρατορία - Η μοναρχία (Στωικοί)

4.4 Το εθνικό κράτος - Από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία (Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας)

4.5 Η παγκόσμια κοινότητα - Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών

4.6 Η σχέση πολιτικής και οικονομίας

4.7 Πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη

ώρες 7

B. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

4.1 Γενικά περί πολιτικής θεωρίας και ιδεολογίας

4.2 Φιλελευθερισμός

4.3 Συντηρητισμός

4.4 Σοσιαλισμός

4.5 Αναρχισμός

4.6 Φασισμός

4.7 Κοινοτισμός

4.8 Πολιτική οικολογία -

Περιβαλλοντισμός

4.9 Θρησκευτικός φονταμενταλισμός

ώρες 7

στόχοι

Οι μαθητές/-τριες να μπορούν να:

- **εξηγούν ότι η πολιτική είναι τέχνη συνάμα και επιστήμη.**
- **εξηγούν το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα.**
- **ερμηνεύουν την εξέλιξη από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία.**
- **ερμηνεύουν τη δημιουργία της παγκόσμιας κοινότητας και τον ρόλο των διεθνών οργανισμών.**
- **αναλύουν τη σχέση πολιτικής και οικονομίας.**
- **εξηγούν την πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη.**
- **διακρίνουν τα βασικά χαρακτηριστικά και να εξηγούν τις πολιτικές θεωρίες και ιδεολογίες.**

Βασική ορολογία

• αναρχισμός	• οικολογία
• απολυταρχία	• παγκόσμια κοινότητα
• αυτοκρατορία	• περιβαλλοντισμός
• διεθνείς οργανισμοί	• πόλις-κράτος
• δημοκρατία	• πολιτική
• εθνικό κράτος	• σοσιαλισμός
• εκσυγχρονισμός	• φασισμός
• ιδεολογία	• φιλελευθερισμός
• κοινοτισμός	• φονταμενταλισμός
• μοναρχία	

**Φώτης Κόντογλου,
Η Ελλάδα των τριών κόσμων,
1923, Εθνική Πινακοθήκη**

A ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

4.1 Η πολιτική

Με τον όρο πολιτική εννοούμε:

- **Την ενασχόληση του ανθρώπου με τα κοινά, τη δημόσια ζωή και γενικότερα τα συλλογικά προβλήματα της κοινωνίας.**
- **Την κοινή και συντονισμένη δράση μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων με σκοπό την επιτυχία στόχων που αφορούν το κοινωνικό σύνολο. Η ατομική δράση είναι πολιτική όταν επιδιώκει τη ρύθμιση καταστάσεων ή την επιτυχία στόχων που αφορούν το σύνολο.**

Η πολιτική αποτελεί δημόσια διαδικασία γιατί αφορά ζητήματα και προβλήματα που αφορούν τον δήμο, δηλαδή το κοινωνικό σύνολο.

λο. Αφορά τον «δημόσιο χώρο» μιας κοινωνίας, αφού κάποια από τα θέματα με τα οποία ασχολείται είναι ποιος θα ασκήσει την εξουσία, με ποιον τρόπο, πώς θα κατανεμηθεί ο πλούτος, πώς θα οργανωθούν τα σχολεία και τα νοσοκομεία, ποιος θα πληρώνει γι' αυτά κτλ. Η πολιτική σχετίζεται άμεσα με το φαινόμενο της εξουσίας, αλλά και της δύναμης που απορρέει από αυτήν.

Πολιτική υπάρχει στις πολιτικές κοινωνίες. Πολιτικές κοινωνίες είναι εκείνες όπου υπάρχει διαφοροποίηση σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους, υπάρχουν διαδικασίες μέσω των οποίων οι κυβερνώμενοι παίζουν ρόλο στην λήψη των αποφάσεων της πολιτείας.

Στις φυσικές -και κατά συνέπεια μη πολιτικές- κοινωνίες δεν υπάρ-

χει διαφοροποίηση κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Πρόκειται για τις πρωτόγονες κοινωνίες που τα μέλη συναποφασίζουν άτυπα για το τι θα κάνουν κάθε φορά με το εκάστοτε πρόβλημα που ανακύπτει.

Ο φιλόσοφος Γκέοργκ Χέγκελ (1770 -1831) έβλεπε την πολιτική κοινωνία ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν οι άνθρωποι να καλύψουν τις ανάγκες τους. Η κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων είναι δυνατή μόνο μέσω των κοινωνικών

τους σχέσεων. Επίσης, τα μέσα κάλυψης των αναγκών των ανθρώπων προέρχονται από τον πλούτο της κοινωνίας. Ανάμεσα στις ανάγκες και τον πλούτο αναπτύσσεται μια διευθέτηση. Πώς και σε τι ποσότητα θα παραχθεί ο πλούτος και πώς θα διανεμηθεί στα άλλα μέλη της κοινωνίας. Αυτή η διευθέτηση είναι η πολιτική δραστηριότητα.

4.1.1 Πολιτική: τέχνη και επιστήμη της διακυβέρνησης

Η πολιτική συνηθίζεται να λέγεται πως αποτελεί «την τέχνη του επιτυχούς». Αυτό σημαίνει πως η πολιτική ασκείται μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες στις οποίες μπορεί να επιτύχει συγκεκριμένους στόχους. Η πολιτική δεν είναι τυχαία και ανοργάνωτη διαδικασία. Είναι δομη-

μένο σύνολο ενεργειών και χειρισμών που έχει πρακτικά αποτελέσματα προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Υπό την έννοια αυτή, η άσκηση της πολιτικής είναι επωφελής όταν καταφέρνει να δίνει κοινωνικά αποδεκτές και βιώσιμες λύσεις σε προβλήματα που είτε προκαλούν συγκρούσεις είτε διχάζουν το κοινωνικό σύνολο.

Ωστόσο στην άσκηση της πολιτικής υπάρχει πάντα ο κίνδυνος της διαφθοράς, της αλαζονείας και του αυταρχισμού. Αυτό σημαίνει πως η άσκηση της πολιτικής, εκτός από τον ορθολογικό και αποτελεσματικό συντονισμό των ενεργειών και χειρισμών, πρέπει να στηρίζεται σε ένα στέρεο και κοινωνικά αποδεκτό αξιακό και ηθικό πλαίσιο.

4.1.2 Το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα

α. Περισσότερη ισότητα/ δικαιοσύνη ή αποτελεσματικότητα

Το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα είναι το διαρκές ερώτημα: πώς θα υπάρξει αποτελεσματικότητα, δηλαδή πώς θα επιλυθούν τα σημαντικά προβλήματα της κοινωνίας (ανάπτυξη, ανεργία, φτώχεια κτλ.), με ταυτόχρονη μέριμνα για ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτό το πρόβλημα διαπερνά την πολιτική. Αυτό είναι το βασικό ζήτημα στο οποίο προσπάθησαν να απαντήσουν οι πολιτικοί φιλόσοφοι και οι στοχαστές. Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο προσπαθεί να απαντήσει η κάθε πολιτική ιδεολογία.

Μπορεί η πολιτεία και η πολιτική να δώσουν λύσεις σε προβλήματα

με ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη; Η απάντηση στο θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα δεν είναι εύκολη. Δεδομένης της πολυπλοκότητας του πολιτικού προβλήματος χρειάζεται ιδιαίτερη περίσκεψη και προσοχή στον τρόπο με τον οποίο η πολιτική, ως συνειδητή και δημόσια δράση, μπορεί να καταστεί αποτελεσματική και κοινωνικά δίκαιη διαδικασία. Υπάρχει ο κίνδυνος, στο όνομα της αποτελεσματικότητας, να επικρατήσει το ρητό «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Υπάρχει, επίσης, ο κίνδυνος, στο όνομα της διαφύλαξης της ισότητας, η πολιτική να μην επιτυγχάνει τους σκοπούς που θέτει. Τα προβλήματα που καλείται να λύσει η πολιτική, από τη φύση τους, προκαλούν συγκρούσεις. Η κατανομή του πλούτου, η προστασία των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων και του φυσικού περιβάλλοντος, η αντιμετώπιση της εκμετάλλευσης των κοινωνικά ανίσχυρων και της φτώχειας, η παροχή ιατρικής φροντίδας και κοινωνικής προστασίας στα μέλη της κοινωνίας κτλ. δεν είναι απλά ζητήματα. Προϋποθέτουν συγκρούσεις με όσους έχουν προνόμια. Η πολιτική πρέπει να έχει στόχους όλα τα παραπάνω. Την ίδια στιγμή, όμως, πρέπει να αυξάνει και τον πλούτο της κοινωνίας, που είναι προϋπόθεση για να επιτευχθούν όλα αυτά.

β. Η πολιτική υπηρετεί αξίες ή συμφέροντα

Η πολιτική ως δημόσια δράση πρέπει να εκπορεύεται από τις αξίες της ισότητας, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της ανεκτικότητας, της ελευθερίας και

της δημοκρατίας. Η πολιτική πρέπει να σέβεται το δημόσιο συμφέρον και τη γενική βούληση των πολιτών. Όταν η πολιτική υπηρετεί συμφέροντα, τότε δεν υπηρετεί το «κοινό καλό», το δημόσιο συμφέρον. Απομακρύνεται από την ουσία της, που είναι η λαϊκή συμμετοχή. Εμφανίζεται η πολιτική απάθεια (η μη συμμετοχή του πολίτη στα κοινά) και ο καθορισμός της πολιτικής από την οικονομία (το ιδιωτικό συμφέρον κυριαρχεί επί του δημοσίου συμφέροντος). Η πολιτική καλείται να περιορίσει τα συμφέροντα προς όφελος του κοινού καλού και να μειώσει τις ανισότητες. Ο τρόπος που θα χρησιμοποιήσει πρέπει να στηρίζεται στη συμμετοχή, τη δικαιοσύνη και ισότιμη μεταχείριση των πολιτών με στόχο τη συλλογική ευημερία. Την κοινωνικά επωφελή

Λειτουργία της πολιτικής μπορεί να την εγγυηθεί μόνο το δημοκρατικό πολίτευμα. Δημοκρατία σημαίνει ελευθερία, συμμετοχή, ευθύνη, διαφάνεια, αξιοκρατία, δημόσιος έλεγχος. Η ουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η πολιτική να υπηρετεί αξίες και όχι συμφέροντα.

**Γιάννης Γαΐτης,
Μαζική μεταφορά ή
Γενικές μεταφορές, 1984,
Εθνική Πινακοθήκη**

Όπως μας δείχνει και η ιστορία, το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα ήταν το σημείο εκκίνησης κάθε πολιτικής ιδεολογίας, η οποία υποστήριζε ότι έχει τη λύση του. Όμως, η πορεία των γεγονότων διέψευσε αυτή την πεποίθηση. Ο καπιταλισμός δεν έχει λύσει θεμελιακά ζητήματα της ανθρωπότητας. Μπορεί να αύξησε θεαματικά την παραγωγικότητα της εργασίας, όμως η φτώχεια είναι το υπ' αριθμόν ένα κοινωνικό πρόβλημα σε έναν πλανήτη που είναι γεμάτος από προϊόντα. Ο σοσιαλισμός, στα εβδομήντα περίπου χρόνια που υπήρξε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», πέτυχε την εξάλειψη του αναλφαριθμητισμού, τη δωρεάν παροχή υπηρεσιών εκπαίδευσης και υγείας. Όμως, σημάδεύτηκε από την έλλειψη δημοκρατίας (μονοκομματικά καθεστώτα)

και την αδυναμία του να αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας ώστε να καλύψει καταναλωτικές ανάγκες των ανθρώπων και να ανταγωνιστεί τις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, άνοιξε η δημόσια συζήτηση για τον «τρίτο δρόμο». Ο «τρίτος δρόμος» είναι μια προσπάθεια για απάντηση στα προβλήματα που δεν μπόρεσαν να λύσουν τόσο ο καπιταλισμός όσο και ο υπαρκτός σοσιαλισμός. Ο καπιταλισμός θεωρεί ότι τα προβλήματα θα λυθούν από την αγορά. Ο σοσιαλισμός θεωρεί ότι θα λυθούν από το κράτος. Ο «τρίτος δρόμος» θεωρεί ότι τα προβλήματα θα αντιμετωπιστούν με την ενεργή δράση των ανθρώπων που θα έχει ρυθμιστή και αρωγό το κράτος.

4.2 Η πόλη-κράτος - Η άμεση δημοκρατία (Αριστοτέλης)

Ένα βασικό στοιχείο για την κατανόηση της πολιτικής ως δημόσιας, συνειδητής, υπεύθυνης και ελεύθερης κοινωνικής δράσης είναι το παράδειγμα της πόλης-κράτους στην αρχαία Ελλάδα και κυρίως το δημοκρατικό πρότυπο της αρχαίας Αθήνας.

Στην πόλη-κράτος της αρχαίας Ελλάδας εμφανίζεται, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, η έννοια του πολίτη. Πολίτης είναι ο υπεύθυνος και ενεργός άνθρωπος που συμμετέχει στη διαμόρφωση της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής της πόλης. Ο πολίτης δεν επηρεάζεται απλώς. Ο πολίτης συνδιαμορφώνει μαζί με τους άλλους πολίτες (συμπολίτες).

**Πριν από την εμφάνιση της έν-
νοιας του πολίτη, στην αρχαία ελ-
ληνική πόλη, υπήρχαν οι τεράστιες
αυτοκρατορίες της ανατολής με
τους υπηκόους. Η διαφορά του υ-
πηκόου από τον πολίτη είναι ότι ο
πρώτος υπακούει στις βουλήσεις
και τις διαταγές των αρχόντων, ενώ
ο δεύτερος είναι κυρίαρχος στην
πόλη-κράτος.**

**Η πόλη-κράτος της αρχαίας Αθή-
νας ήταν ένα πολίτευμα άμεσης δη-
μοκρατίας, με κυρίαρχο «άρχοντα»
τον Δήμο. Ο Δήμος ήταν μια κοινό-
τητα πολιτών, οι οποίοι, στη βάση
της ισότητας και με διαδικασίες ά-
μεσης δημοκρατίας, ήταν κοινωνοί
του δημόσιου συμφέροντος. Στην
Αθηναϊκή Δημοκρατία η πολιτεία
αυτοκυβερνάται από τους ίδιους
τους πολίτες της.**

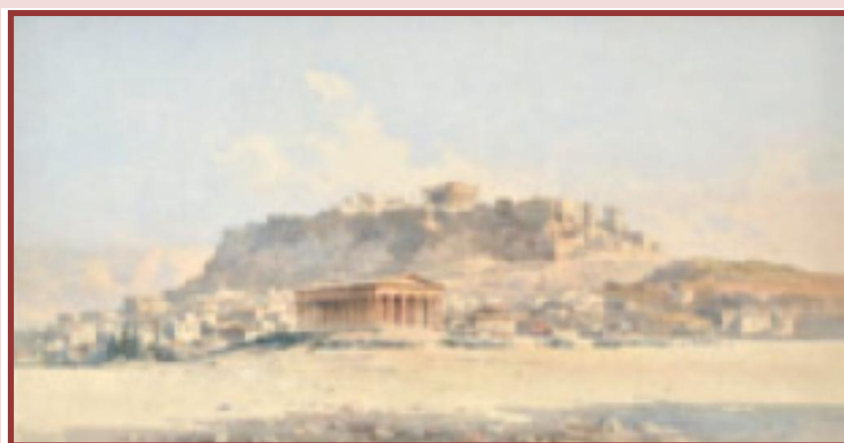

**Θεόφιλος, Ο Περικλής από της
Πνυκός Δικαιολογών χάριν της
Ακροπόλεως δαπάνας.
Μουσείο Θεόφιλου, Μυτιλήνη**

«Ο Ρουσό έγραφε για τους Άγγλους (γιατί τότε η Αγγλία μόνο είχε κοινοβούλιο): Οι Άγγλοι νομίζουν ότι είναι ελεύθεροι μία μέρα στα πέντε χρόνια. Στο σημείο αυτό ο Ρουσό είναι βέβαια ενδοτικός, διότι, φυσικά, ούτε μία μέρα στα πέντε χρόνια δεν είναι ελεύθεροι: αυτό που σκέπτεται κανείς, οι επιλογές που κάνει αυτή τη μέρα έχουν

ήδη καθοριστεί (και πολύ περισσότερο στη σημερινή εποχή) από τα προηγούμενα πέντε χρόνια: από τον εκλογικό νόμο, από τα υπάρχοντα κόμματα τους υποψήφιους κτλ...»

(Κορνήλιος Καστοριάδης, Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα, Ύψιλον, Αθήνα 1986 σελ. 34, 35)

Άγγελος Γιαλλινάς,
Το Θησείο και η Ακρόπολη,
Εθνική Πινακοθήκη

Σήμερα, η περιοχή της αρχαίας πόλης των Αθηνών και τα μνημεία που έχουν σωθεί (Παρθενώνας, Ε-

ρέχθειο, ναός του Ηφαίστου, περιοχή της Πνύκας κτλ.) είναι σύμβολο της δημοκρατίας.

Το δημοκρατικό πολίτευμα στην αρχαία Αθήνα ασκείται μέσα από τους εξής θεσμούς:

- **Βουλή των Πεντακοσίων** (εισηγείται τα σχέδια νόμου, απαρτίζεται από 50 μέλη από κάθε φυλή, τα οποία βγαίνουν με κλήρο).
- **Εκκλησία του Δήμου** (λαμβάνει τις αποφάσεις). Στις συνεδριάσεις της:
 - α) Όλοι έχουν ίσο δικαίωμα να λάβουν τον λόγο («ισηγορία»).
 - β) Η απόφαση λαμβάνεται με απλή πλειοψηφία των παρόντων.
 - γ) Η επιλογή για τα δημόσια αξιώματα γίνεται με κλήρο.
- **Τα δικαστήρια**. Δεν συγκροτούνται από επαγγελματίες δικαστές,

αλλά από πολίτες που κληρώνονται για τις 6.000 θέσεις δικαστών της Ηλιαίας. Αυτοί, αφού κληρωθούν, ορκίζονται να δικάζουν σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα του αθηναϊκού λαού και της Βουλής των Πεντακοσίων. Μετά την ορκωμοσία, οι δικαστές μοιράζονται με κλήρο στα διάφορα δικαστήρια (δικαστήρια για ειδικές υποθέσεις).

Έχει υποστηριχθεί ότι η άμεση δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας, η οποία είχε την εποχή της ακμής της τριάντα με σαράντα χιλιάδες ενήλικους άρρενες πολίτες, δεν θα μπορούσε να σταθεί αν η πόλη είχε πολύ περισσότερους κατοίκους: «Μια πόλη που απαρτίζεται από πάρα πολλούς πολίτες είναι μεν αυτάρκης, ως έθνος όμως, όχι ως πόλις. Διότι δεν είναι δυνατή η ύπαρξη πολιτεύματος

σε αυτή. Ποιος στρατηγός θα μπορέσει να διοικήσει τον υπερβολικά πολυάριθμο στρατό; Ή ποιος κήρυκας θα υπάρξει, αν δεν έχει τη φωνή του Στέντορος;» (Στέντωρ -από όπου και η έκφραση «στεντόρεια φωνή»- ήταν ο κήρυκας με την πιο δυνατή φωνή των Ελλήνων στον Τρωικό Πόλεμο) (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

Κατά τον Αριστοτέλη, τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας είναι:

α) Ο πολίτης. Πολίτης είναι ο «μετέχων κρίσεως και αρχής». Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να κληρωθεί βουλευτής, δικαστής με θητεία ενός χρόνου.

β) Η ισότητα. «...ο θεμελιώδης νόμος.... της δημοκρατίας είναι η ισότητα, το να μην υπερέχουν καθόλου ούτε οι φτωχοί ούτε οι πλούσιοι, ούτε

να κυριαρχούν οι μεν επί των δε, αλλά να είναι και οι δύο όμοιοι. Γιατί αν, όπως πιστεύουν μερικοί, στη δημοκρατία υπάρχουν κυρίως ελευθερία και ισότητα, τότε θα πρέπει όλοι να μετέχουν στο πολίτευμα με τον ίδιο τρόπο» (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

γ) Η ελευθερία. «Θεμελιώδης δημοκρατική αρχή είναι η ελευθερία (έτσι συνηθίζουν να λένε, ότι σύμφωνα με την κοινή άποψη σε τούτο το πολίτευμα οι άνθρωποι απολαμβάνουν την ελευθερία· προσθέτουν ακόμα ότι στόχος κάθε δημοκρατίας είναι η ελευθερία). Βασικό χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι ότι κάθε πολίτης γίνεται πότε άρχοντας και πότε αρχόμενος.» (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

δ) Η αρχή της πλειοψηφίας. Αφού λοιπόν έτσι λέει το δίκαιο, κυρίαρχη δύναμη στη δημοκρατία είναι η

πλειοψηφία, και απόλυτα δίκαιο είναι ό,τι αποφασίζουν οι περισσότεροι...» (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

ε) Τα πολιτικά αξιώματα να απονέμονται με κλήρο. Κάθε πολίτης να έχει την ευκαιρία να θητεύσει σε αξίωμα.

στ) Να μη λαμβάνει κανείς το ίδιο αξίωμα δεύτερη φορά.

Έτσι θα αποφευχθούν φαινόμενα κάποιος πολίτης να κάνει επάγγελμα το αξίωμα.

ζ) Ολιγόχρονη θητεία σε αξιώματα. Η μακροχρόνια θητεία σε ένα αξίωμα δημιουργεί «κυκλώματα» που μπορούν να σφετεριστούν την εξουσία προς όφελός τους.

Οι σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες είναι αντιπροσωπευτικές και όχι άμεσες. Ο λαός ψηφίζει αντιπροσώπους (βουλευτές), οι οποίοι τον εκπροσωπούν στο κοινο-

βούλιο. Θα μπορούσε να δημιουργηθεί, στις κοινωνίες με τους τεράστιους πληθυσμούς, πολίτευμα άμεσης δημοκρατίας; Υποστηρίζεται ότι η απάντηση σε αυτό το πρόβλημα θα έρθει μέσα από την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Μια μορφή άμεσης δημοκρατίας θα μπορούσε θεωρητικά να υπάρξει σήμερα με τη συνδρομή του διαδικτύου, όπου οι πολίτες μπορούν χωρίς μεγάλο οικονομικό κόστος και σε ελάχιστο χρονικό διάστημα να μετέχουν σε συζητήσεις, δημοψηφίσματα κτλ. Βέβαια, το ζήτημα της μορφής του πολιτεύματος δεν είναι ζήτημα τεχνολογίας αλλά ζήτημα οργάνωσης της οικονομίας, της κοινωνίας και, τελικά, της πολιτικής. Η τεχνολογία μπορεί να διευκολύνει την όποια μορφή.

**Φίλιπ φον Φολτς, Ο Περικλής
αγορεύων από της Πνυκός, 1860,
τοιχογραφία στο Maximilianeum
Palace του Μονάχου**

«Για να μπορώ να πω ότι αυτός ο νόμος είναι δικός μου δεν είναι απαραίτητο να επιδοκιμάζω το περιεχόμενό του. Αρκεί να μου έχει δοθεί η πραγματική δυνατότητα ενεργού συμμετοχής στην διαμόρφωση και στην λειτουργία του νόμου. Εννοώ φυσικά άμεση συμμετοχή, όχι μέσω «αντιπροσώπων»... Γιατί είναι δικός μου; Γιατί βασικά αναγνωρίζω αυτήν την κοινό-

τητα, αυτήν την συλλογική οντότητα σαν κοινότητα που απαρτίζεται από άτομα ισότιμα και ισοδύναμα σαν εμένα. Αυτό φυσικά προϋποθέτει την πλήρη συμμετοχή ή την πλήρη και πραγματική δυνατότητα συμμετοχής όλων στη διαμόρφωση και στη λειτουργία των νόμων... Όταν οι Αθηναίοι πρόκειται να αποφασίσουν εάν θα κάνουν ή δεν θα κάνουν πόλεμο, δεν τον αναθέτουν σε καμία Βουλή ούτε σε κανένα πρόεδρο της κυβερνήσεως. Συζητούν στην εκκλησία και ψηφίζουν αν θα κάνουν ή δεν θα κάνουν πόλεμο, δεν τον αναθέτουν σε καμία Βουλή ούτε σε κανένα πρόεδρο της κυβερνήσεως.»

(Κορνήλιος Καστοριάδης, Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία, Ομιλία με την ευκαιρία της αναγόρευσης του σε Επίτιμο Διδάκτορα του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 1990).

4.3 Η αυτοκρατορία - Η μοναρχία (Στωικοί)

Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (5ος-4ος αιώνα π.Χ) οι πόλεις-κράτη άρχισαν να παρακμάζουν. Την περίοδο αυτή ξεκινά η διαδικασία της πολιτικής συνένωσης των Ελλήνων και της πολεμικής εκστρατείας κατά των Περσών υπό την ηγεσία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, βασιλιά της Μακεδονίας. Ο Αλέξανδρος δημιούργησε, μέσω των κατακτήσεών του, μια τεράστια αυτοκρατορία. Η αυτοκρατορία αποδυνάμωσε το τοπικιστικό ιδεώδες και η πόλη-κράτος, ως πολιτειακή οντότητα, σταδιακά χάθηκε. Ο Αλέξανδρος δημιούργησε με τις κατακτήσεις του νέα δεδομένα για την εποχή του. Έφερε σε επαφή λαούς που ζούσαν σε γειτονικές ηπείρους.

Διεύρυνε τα όρια του τότε γνωστού κόσμου. Ανέπτυξε τις εμπορικές και πολιτιστικές ανταλλαγές λαών που μέχρι τότε σχεδόν αγνοούσαν ο ένας την ύπαρξη του άλλου. Όμως, ο πρόωρος θάνατός του, το 323 π.Χ., δεν επέτρεψε να επιτευχθεί η πολιτική ενότητα της αυτοκρατορίας του.

Ο Μέγας Αλέξανδρος στη μάχη της Ισσού. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό της Πομπηίας, Μουσείο της Νάπολης, Ιταλία

Δημιούργησε μια τεράστια αυτοκρατορία, αλλά πέθανε χωρίς να ορίσει διάδοχο. Αυτό οδήγησε τους επίδοξους διαδόχους του σε συγκρούσεις και πολέμους που κατακερμάτισαν την αυτοκρατορία που είχε δημιουργήσει. Από τις συγκρούσεις δημιουργήθηκαν τα ελ-

ληνιστικά βασίλεια.

Ελληνιστικούς χρόνους ονόμασε ο Γερμανός ιστορικός Ντρούζεν τα χρόνια από τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου μέχρι την πλήρη κυριαρχία των Ρωμαίων.

Η αυτοκρατορία και η μοναρχία υποσκέλισαν την πόλη- κράτος και τη δημοκρατία. Οι διάδοχοι του Αλέξανδρου κατακερμάτισαν αυτή την τεράστια αυτοκρατορία σε μικρότερα κράτη: τα ελληνιστικά βασίλεια. Τα ελληνιστικά βασίλεια επέζησαν περισσότερο από έναν αιώνα. Επίσημη γλώσσα στα ελληνιστικά βασίλεια ήταν η ελληνιστική (μια μορφή της αττικής διαλέκτου), η οποία έγινε «παγκόσμια γλώσσα» της εποχής. Σε αυτή γράφτηκαν οι νόμοι και τα επίσημα κείμενα. Βιβλία που ήθελαν οι δημιουρ-

γοί τους να διαβαστούν από πολλούς λαούς με διαφορετικές μητρικές γλώσσες τα έγγραψαν στην ελληνιστική (η Καινή Διαθήκη είναι γραμμένη στην ελληνιστική κοινή). Στα ελληνιστικά βασίλεια επικρατούσε η μοναρχία. Οι βασιλείς κυβερνούσαν στηριζόμενοι σε μισθοφορικό στρατό και σε έμπιστους υπαλλήλους για τις ανάγκες της διοίκησης. Η διακυβέρνηση ήταν απολυταρχική. Οι μονάρχες έφτιαχναν τους νόμους και διόριζαν υπαλλήλους και αξιωματούχους. Ορισμένοι προσπάθησαν να θεοποιηθούν είτε εν ζωή είτε νεκροί. Η έννοια του πολίτη εξαφανίστηκε. Η συμμετοχή στα κοινά, ως αξία ζωής, αντικαταστάθηκε από την ενασχόληση των ανθρώπων μόνο με τις ιδιωτικές τους υποθέσεις.

**Περσική μινιατούρα του 15ου αιώνα
που απεικονίζει τον βασιλιά
Αλέξανδρο (τον «Ισκαντέρ» όπως
τον αποκαλούν οι Άραβες)**

Στους ελληνιστικούς χρόνους αναπτύχθηκε η στωική φιλοσοφία (πήρε το όνομά της επειδή τόπος συνάντησης των φιλοσόφων ήταν η Ποικίλη Στοά της Αθήνας). Ο Ζήνων (334 π.Χ.-262 π.Χ.), από το Κίτιο της Κύπρου (γι' αυτό και ονομάστηκε Ζήνων ο Κιτιεύς), θεωρούσε ότι η ευδαιμονία εξαρτιόταν από την εγκράτεια και την εσωτερική αυτάρκεια και όχι από τα υλικά αγαθά και τις απολαύσεις. Όλοι οι άνθρωποι, κατά τον Ζήωνα, είναι «συγγενείς» και πρέπει να οργανώσουν τη ζωή τους με βάση τη δικαιοσύνη και τη φιλανθρωπία. Η φιλοσοφία των στωικών έκφραζε την αδυναμία του ατόμου να επηρεάσει την πορεία του δημόσιου βίου αλλά και τη συμφιλίωσή του με αυτή την πραγματικότητα. Αντανακλούσε, επίσης, τη νέα πραγματικότητα της

συμβίωσης διαφορετικών λαών στις πολυπληθείς αυτοκρατορίες.

Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οι κατακτήσεις των Ρωμαίων μετέτρεψαν τις παλιές πόλεις-κράτη της Ελλάδας σε επαρχιακά διοικητικά κέντρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Σταδιακά, η δημοκρατία χάνεται στη Ρώμη μετά την πτώση των Γράκχων. Ο ρωμαϊκός όχλος δεν έχει καμία σχέση με τον πολίτη της πόλης-κράτους. Ο βασιλιάς, μαζί με τη Σύγκλητο, κυβερνούν τις αχανείς εκτάσεις που έχει κυριεύσει ο στρατός. Οι υπόδουλοι λαοί πληρώνουν φόρους, έχουν ελάχιστα δικαιώματα, ενώ η δουλεία γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη. Δεν είναι τυχαίο ότι οι μεγάλες εξεγέρσεις των δούλων εμφανίζονται την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η ρωμαϊκή παράδοση (ρωμαϊκό δίκαιο, διοίκηση), ο ελληνικός πολιτισμός (φιλοσοφία) και η χριστιανική θρησκεία διαμόρφωσαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εδραιωθεί ο πολιτισμός της Ανατολικής Ρωμαϊκής (Βυζαντινής) Αυτοκρατορίας. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κυριαρχεί η μοναρχία, η οποία στηρίζεται στην αναβίωση της οικουμενικής ρωμαϊκής ηγεμονίας και στην ιδέα της ενοποίησης του χριστιανικού κόσμου.

Η παρακμή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, από τους Οθωμανούς σηματοδότησε και την έναρξη της ακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη η μοναρχία και οι μεγάλες αυτοκρατορίες κυριαρχούν

όλη αυτή την περίοδο. Οι άνθρωποι είναι υποτελείς και υπήκοοι των βασιλέων και των αυτοκρατόρων.

Στην εποχή μετά την πόλη-κράτος (ρωμαϊκή-βυζαντινή-οθωμανική-βασίλεια της Δυτικής Ευρώπης) κυριάρχησε η μοναρχία ως βασική μορφή πολιτεύματος. Ο βασιλιάς μονάρχης αναδεικνύεται σε απόλυτο άρχοντα και σε ανώτατο όργανο της πολιτείας (απόλυτη μοναρχία ή απολυταρχία). Αργότερα, σε περιπτώσεις που ο μονάρχης αναγκάζεται να παραχωρήσει στους υπηκόους του Σύνταγμα (συνταγματική μοναρχία) εξακολουθεί να έχει την εξουσία, έστω και αν αυτή έχει περιοριστεί από κάποια θεσμικά όργανα (νομοθετικό ή δικαστικό σώμα).

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η μοναρχία ορίζεται ως η «αρχή

τους» σε αντίθεση με τη αριστοκρατία («αρχή των αρίστων») και τη δημοκρατία («αρχή του δήμου»). Στη μοναρχία, ο μονάρχης δέχεται τον τίτλο του από μια δύναμη η οποία δεν είναι ο λαός. Η δύναμή αυτή μπορεί να απορρέει είτε «ελέω Θεού» είτε από την αρχή της κληρονομικής νομιμότητας (οι βασιλείς κληροδοτούν την εξουσία τους στους απόγονούς τους). Τον 18ο-19ο αιώνα στην Ευρώπη εμφανίστηκαν, υπό την επίδραση του Διαφωτισμού, οι «πεφωτισμένες μοναρχίες». Πρόκειται για μονάρχες που πρότασαν τις ιδέες του Διαφωτισμού (ορθός λόγος, ανεξιθρησκία, ανεκτικότητα κτλ.) ως απάντηση στον ανορθολογισμό και την έλλειψη παιδείας που χαρακτήριζε τον απλό λαό.

Η δημοκρατία είναι, εκτός από πολίτευμα, χώρος άνθησης των ιδεών και της επιστήμης:

«Η σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη έχει ως σκοπό να γνωρίσει το πολιτικό φαινόμενο στην πραγματικότητά του και αυτό επιδιώκει ανεξάρτητα από την έκταση στην οποία το κατορθώνει.

Προσπαθεί δηλαδή να προσεγγίσει την πολιτική ζωή κατά βάθος και να την αποκαλύψει σε όλες της τις πλευρές. Μια τέτοια προϋπόθεση όμως δεν μπορεί να επιδιωχθεί παρά μόνο σε ερευνητικές και πανεπιστημιακές συνθήκες που εξασφαλίζουν τυπικά και ουσιαστικά την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών. Οι συνθήκες αυτές είναι απαραίτητες για να μπορεί η σκέψη η οποιαδήποτε να αποκτήσει ορατή έκφραση. Να μπορεί να δηλωθεί άφοβα, να μετρηθεί με άλλες σκέψεις και να συναγωνισθεί στην αναζήτηση της

αλήθειας άλλους στοχασμούς. Και η ελεύθερη δήλωση των ιδεών είναι δυνατή μόνο σε καθεστώτα δημοκρατικά. Για τα άλλα η εξωτερίκευση της ελεύθερης σκέψης είναι επικίνδυνη. Γι' αυτό και οι διάφορες απολυταρχίες από τις πιο παλιές μέχρι τις σύγχρονες φοβούνται περισσότερο από τις διαδηλώσεις τις δηλώσεις, τις θεωρίες που μπορεί να γραφούν ή να ειπωθούν. Ο φόβος αυτός διαπιστώνεται από πολύ παλιά. Χαρακτηριστικό είναι ένα κινέζικο Διάταγμα του 213 π.Χ. του αυτοκράτορα ΣΗ'ΙΝ, στο οποίο προστάζονται τα εξής: «όλες οι ιστορικές γραφές εκτός από εκείνες του ΣΗ'ΙΝ να καούν... όσοι συζητούν την ιστορία να εκτελούνται... όσοι υψώνουν τη φωνή τους εναντίον αυτής της κυβέρνησης στο όνομα της αρχαιότητας να αποκεφαλίζονται μαζί με τις οικογένειες τους. Μόνο βιβλία που

αφορούν σε ιατρικά, θρησκευτικά, αγροτικά και αρδευτικά θέματα θα επιτρέπονται»

(Α-Ι. Δ. Μεταξάς, Πολιτική Επιστήμη. Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχόμενο, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1979).

4.4 Το εθνικό κράτος - Από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία (Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας)

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού και της αστικής τάξης στη Δυτική Ευρώπη οδήγησαν στην παρακμή της φεουδαρχίας και στην αμφισβήτηση της μοναρχίας.

Το αίτημα για τη δημιουργία ενός έθνους-κράτους που θα συνένωνε

τα διάσπαρτα φέουδα σε ενιαίες κρατικές και εθνικές οντότητες αποκτούσε όλο και περισσότερους υποστηρικτές.

Το αίτημα για έθνος-κράτος είναι προοδευτικό. Το έθνος σημαίνει, ταυτόχρονα, γραπτό δίκαιο, φορολογικό σύστημα, περιορισμό της δύναμης και των προνομίων των ευγενών, δημιουργία στρατού που θα υπηρετεί το κράτος στη θέση των μισθοφόρων ιπποτών οι οποίοι υπηρετούσαν τα συμφέροντα του φεουδάρχη.

Στην Ιταλία, εκφραστής αυτού του αιτήματος έγινε ο Νικολό Μακιαβέλι (1469-1527). Ο Μακιαβέλι γεννήθηκε στη Φλωρεντία και από είκοσι τριών ετών θήτευσε γραμματέας της Καγκελαρίας της Δημοκρατίας της Φλωρεντίας. Είχε το όραμα μιας ενωμένης Ιταλίας, την εποχή που η

Ιταλία ήταν κατακερματισμένη σε πόλεις-κράτη (Φλωρεντία, Μιλάνο, Βενετία κτλ.) τα οποία βρίσκονταν συχνά σε πόλεμο μεταξύ τους. Ο Μακιαβέλι θεωρούσε ότι το πρόσωπο που μπορούσε να ενώσει την Ιταλία σε κράτος ήταν ο Καίσαρας Βοργίας. Ο Καίσαρας Βοργίας, κατορθώνοντας με κάθε μέσον να ενώσει τη βόρεια και την κεντρική Ιταλία, είχε αρχίσει να υλοποιεί το όραμα του Μακιαβέλι. Ουσιαστικά, ο ηγέτης αυτός τον ενέπνευσε να γράψει τον Ηγεμόνα (1513), ένα βιβλίο στο οποίο ο Μακιαβέλι καταγράφει συμβουλές προς κάθε επίδοξο ηγεμόνα. Η φράση του Μακιαβέλι «η δύναμη είναι δίκαιη όταν είναι αναγκαία» συνοψίζει την αντίληψή του για τον τρόπο διακυβέρνησης της πολιτείας. Στο πολιτικό περιβάλλον που οραματίζεται ο Μα-

κιαβέλι, τα παραδοσιακά προνόμια και μεσαιωνικά κατάλοιπά θα έπρεπε να απαλειφθούν. Τους λαούς των ιταλικών πόλεων μπορεί να τους ενώσουν η κοινή γλώσσα, η θρησκεία, η εθνική ταυτότητα (το «εμείς», «είμαστε όλοι Ιταλοί») κτλ.

Ο όρος «μακιαβελισμός», που χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα, αναφέρεται στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας χωρίς ηθικούς φραγμούς. Ο πολιτικός πρέπει να επιλέγει τα μέσα που θα τον βοηθήσουν να επιτύχει τον σκοπό του. Στο ερώτημα αν «η πολιτική υπηρετεί συμφέροντα ή αξίες» ο Μακιαβέλι φαίνεται να κλίνει υπέρ του πρώτου σκέλους.

Το όραμα του Μακιαβέλι δεν θα υλοποιηθεί στην ιταλική χερσόνησο όσο αυτός βρίσκεται στη ζωή. Οι ιταλικές πόλεις, παρά την αρχική

τους ανάπτυξη, δεν θα ενοποιηθούν και δεν θα κατορθώσουν να κυριαρχήσουν στην Ευρώπη. Θα υποσκελιστούν από άλλες ανερχόμενες δυνάμεις.

**Σάντι ντι Τίτο,
Νικολό Μακιαβέλι,
Παλάτσο Βέκιο, Φλωρεντία**

«[...] Καλή χρήση [της σκληρότητας] (αν τα κακά επιτρέπεται να ονομαστούν καλά) γίνεται όταν μια και καλή κάνεις όλες τις ωμότητες από ανάγκη, για να στερεωθείς, κι έπειτα να μην τις εξακολουθήσεις παρά να τις μετατρέψεις σε όσο το δυνατό μεγαλύτερη ωφέλεια του πληθυσμού. Κακή χρήση γίνεται όταν στην αρχή οι ωμότητες είναι λίγες και με τον καιρό πληθαίνουν αντί να λιγοστεύουν. Όσοι ακολουθούν την πρώτη μέθοδο μπορούν κάπως να εξιλεώσουν το Θεό και τους ανθρώπους και να κρατηθούν, όπως έγινε με τον Αγαθοκλή• οι άλλοι όμως είναι αδύνατο.

Πρόσεξε λοιπόν πως όποιος αρπάζει μια εξουσία, οφείλει να λογαριαστεί και να μεταχειριστεί όλες τις ωμότητες μια και καλή, για να μην αναγκάζεται να ξαναγυρίζει κάθε μέρα και για να μπορεί καταπαύοντας τις ωμό-

τητες, ν' ασφαλίσει τους ανθρώπους και να τους προσελκύσει μ' ευεργεσίες. Όποιος φέρνεται διαφορετικά, ή γιατί διστάζει ή από απερισκεψία, είναι υποχρεωμένος να κρατάει ακατάπαυστα το σπαθί στο χέρι και δεν μπορεί να εμπιστευτεί στους υπηκόους του• γιατί αδύνατο και αυτοί, με τις συχνές κι ανανεωμένες αδικίες του, να του 'χουν εμπιστοσύνη. Οι αδικίες πρέπει να γίνονται όλες μαζί, κι έτσι, λιγότερο κρατώντας, λιγότερο ενοχλούν• οι ευεργεσίες πρέπει να γίνονται σιγά σιγά, για να τις γεύονται περισσότερο καιρό».

(Ν. Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας, μτφρ. Νίκος Καζαντζάκης, εκδόσεις Καζαντζάκη, 2006).

Οι αυτοκρατορίες και οι μοναρχίες θα συνεχίσουν να κυριαρχούν

στην Ευρώπη. Η επιρροή που άσκησε το κίνημα του Διαφωτισμού, (1688-1789), ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας των Η.Π.Α (1775-1783) και η Γαλλική Επανάσταση (1789) τάραξαν την ευρωπαϊκή ήπειρο και έφεραν στο προσκήνιο κινήματα των λαών που διεκδικούσαν:

α) Συνταγματικά Δικαιώματα. Αποτελούν αντικείμενο διεκδίκησης λαών που ζουν σε απολυταρχικά καθεστώτα (Ρωσία).

β) Εθνική ενότητα. Η ιδέα της εθνικής ενότητας κινητοποιεί λαούς που ζουν διασπασμένοι σε κρατίδια (Ιταλοί, Ισπανοί).

γ) Εθνική απελευθέρωση. Λαοί που ξεσηκώνονται ζητώντας να αποτινάξουν τους κυριάρχους τους και να ιδρύσουν δικό τους εθνικό κράτος (Ελληνική Επανάσταση του 1821).

Κλέμενς φον Μέτερνιχ (ελαιογραφία του Τόμας Λόρενς). Καγκελάριος της Αυστριακής Αυτοκρατορίας. Ο Μέτερνιχ προσπάθησε να κρατήσει στην Ευρώπη τις αυτοκρατορίες και τις μοναρχίες που είχαν κλονιστεί από τη Γαλλική Επανάσταση και τους πολέμους του Ναπολέοντα. Συγκρότησε ένα αστυνομικό κράτος που παρακολουθούσε όλους τους

υπηκόους του. Συλλάμβανε όσους ήταν ύποπτοι για επαναστατική δράση. Στο εξωτερικό προσπαθούσε να καταπνίξει κάθε εθνικό δημοκρατικό κίνημα.

Οι ανερχόμενες δυνάμεις που κινήθηκαν κατά της μοναρχίας πρότασαν το μοντέλο διακυβέρνησης διά των αντιπροσώπων του λαού. Οι αντιπρόσωποι του λαού προέρχονταν από τα πολιτικά κόμματα. Πολιτικό κόμμα είναι μια οργανωμένη ομάδα ατόμων, με κοινές ιδεολογικές αρχές και πολιτικές θέσεις, που στόχο έχει την κατάληψη της εξουσίας. Αρχικά, την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας, τα κόμματα εμφανίστηκαν ως «κόμματα στελεχών». Επρόκειτο για ολιγάριθμες οργανώσεις κοινωνικά επιφανών ατόμων που προσπαθούσαν

να πείσουν τον λαό για την ορθότητα των θέσεών τους. Τον 20ό αιώνα, με τη σταδιακή επέκταση του δικαιώματος της ψήφου, τα πολιτικά κόμματα μετατράπηκαν σε «μαζικά κόμματα», οργανώσεις με χιλιάδες μέλη, καταστατικό, διαδικασίες εκλογής των οργάνων τους (πρόεδρος, γραμματέας, πολιτικό γραφείο ή γραμματεία, κεντρική επιτροπή κτλ.). Τα πολιτικά κόμματα είναι οι φορείς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μέσω των οποίων ο λαός εκφράζει ιδέες, οράματα, επιδιώξεις, σχέδια.

Τα πολιτικά κόμματα, όποια κριτική και αν δέχονται σήμερα για τον τρόπο λειτουργίας τους, αποτελούν μορφή πολιτικής οργάνωσης που δεν έχει ξεπεραστεί. Ουσιαστικά, δεν έχει εμφανιστεί άλλη μορφή οργάνωσης των πολιτών που να τα

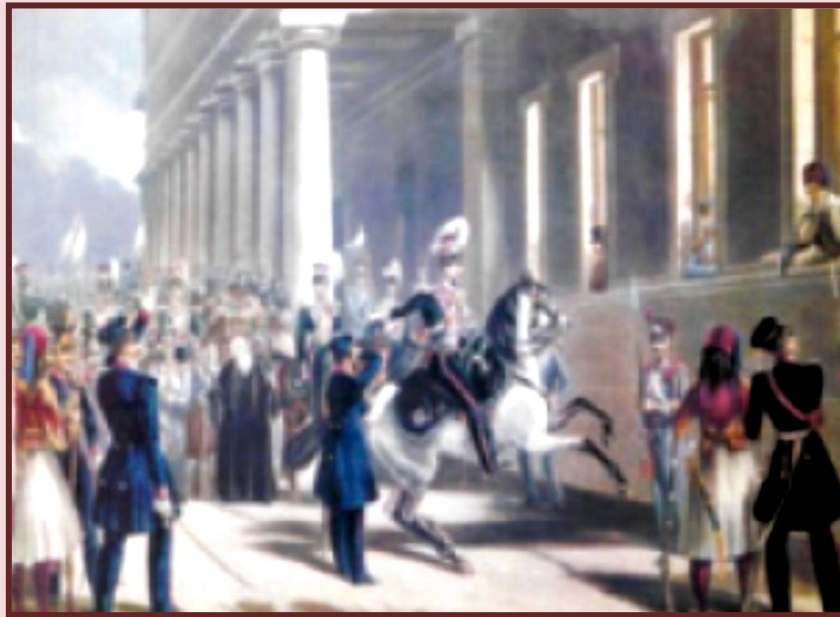
αντικαταστήσει. Κατά συνέπεια, η ισοπεδωτική κριτική κατά των κομμάτων γενικά αποτελεί άρνηση της ίδιας της δημοκρατίας.

Η άμεση δημοκρατία ως μορφή διακυβέρνησης εγκαταλείφθηκε ως επιλογή στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού. Οι πιέσεις για συμμετοχή των λαϊκών στρωμάτων στη διακυβέρνηση της χώρας οδήγησαν σταδιακά στο μοντέλο πολιτειακής οργάνωσης που σήμερα όλοι γνωρίζουμε στον δυτικό κόσμο ως φιλελεύθερη αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Στο σύγχρονο έθνος-κράτος επικρατεί το Σύνταγμα, η διάκριση των εξουσιών, τα πολιτικά κόμματα, η καθολική ψηφοφορία για την ανάδειξη των αντιπροσώπων του λαού (βουλευτές).

**Το έμβλημα της Φιλικής Εταιρείας,
η οποία προετοίμασε την
Επανάσταση του 1821**

Πίνακας άγνωστου ζωγράφου του 19ου αιώνα. Συλλογή Λ. Ευταξία. Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, κατά την οποία ο βασιλιάς Όθωνας παραχώρησε Σύνταγμα. Η ελληνική πολιτεία πέρασε έτσι από την απόλυτη μοναρχία στη συνταγματική μοναρχία.

4.5 Η παγκόσμια κοινότητα - Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών

Στις μέρες μας, ο πλανήτης Γη αποτελεί ένα «οικουμενικό χωριό». Τα σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας και επικοινωνίας έχουν «μειώσει» τις αποστάσεις. Ταυτόχρονα, η πολιτική και η οικονομική δραστηριότητα δεν περιορίζονται στο πλαίσιο των εθνικών κρατών. Οτιδήποτε συμβαίνει σε μια χώρα επηρεάζει πλέον την οικονομία και την πολιτική των άλλων χωρών. Υπάρχουν προβλήματα και ζητήματα που είναι διεθνή και η αντιμετώπισή τους πρέπει να γίνει σε διεθνές επίπεδο.

Διακόσια περίπου ανεξάρτητα κράτη και πολλοί διεθνείς οργανισμοί συγκροτούν τη διεθνή κοινότητα, στο πλαίσιο της οποίας πρέπει να αντιμετωπιστούν μεγάλα

προβλήματα όπως η μόλυνση του περιβάλλοντος, η φτώχεια και η πείνα, οι αρρώστιες και οι εμφύλιοι πόλεμοι, οι κοινωνικές ανισότητες κτλ.

Ο όρος διεθνής κοινότητα δεν σημαίνει, σε καμία περίπτωση, ότι έπαψαν να υφίστανται διαφορές ανάμεσα στα κράτη. Η υφήλιος σήμερα, όπως και στο παρελθόν άλλωστε, δεν είναι ενιαία και ομοιογενής. Στο εσωτερικό των χωρών υπάρχουν σοβαρές αντιθέσεις και αντιφάσεις οι οποίες, πολλές φορές, αντανακλώνται και στις μεταξύ των χωρών σχέσεις. Αλλά και ανάμεσα στα κράτη υπάρχουν διαφορετικά συμφέροντα και σημεία τριβής (εκμετάλλευση ενεργειακών πόρων, έλεγχος εμπορικών οδών κτλ.) που επιφέρουν συγκρούσεις, ακόμη και απειλές για την ειρήνη.

Μέσα σε αυτή την εθνική πολυμορφία και διαφοροποίηση, οι σχέσεις των χωρών επηρεάζονται, με αποτέλεσμα το αίτημα για σταθερότητα, ισορροπία, ασφάλεια και παγκόσμια ειρήνη να αποτελεί διαρκές διακύβευμα.

Οι διεθνείς σχέσεις αποτελούν τη μεγάλη πρόκληση της εποχής, αφού τα κράτη μεταξύ τους οφείλουν να συνεργάζονται και να προωθούν από κοινού την επίλυση των διεθνών προβλημάτων. Οι διεθνείς σχέσεις πρέπει να χαρακτηρίζονται από συνεργασία, ισοτιμία, αμοιβαία εμπιστοσύνη και αλληλεγγύη ανάμεσα στα κράτη. Αυτές οι αξίες είναι αναγκαίες στη διεθνή πολιτική προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα τεράστια διεθνή προβλήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα.

τα. Το οικολογικό πρόβλημα, που απειλεί πλέον ακόμη και την ύπαρξη του ίδιου του πλανήτη, η φτώχεια, οι ανισότητες είναι προβλήματα με διεθνή χαρακτήρα. Δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από μία μόνο χώρα.

Στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, τα κράτη, προκειμένου να ρυθμίζουν τις μεταξύ τους επαφές, συναλλαγές, ή ακόμη και διαφορές, έχουν συνάψει διεθνείς κανόνες μεταξύ τους που μέσα από την υπογραφή διεθνών συμβάσεων οφείλουν να σέβονται και να τηρούν. Οι κανόνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη συγκροτούν το διεθνές δίκαιο.

Οι αρχές στις οποίες στηρίζεται το διεθνές δίκαιο προέκυψαν μέσα από αιματηρές ιστορικές εμπειρίες των λαών, πολέμους, αντιπαραθέ-

σεις, επαναστάσεις, εξεγέρσεις. Η τήρηση των αρχών αυτών αποτελεί εγγύηση ότι η ανθρωπότητα θα προσπαθεί να επιλύει τα προβλήματα της ειρηνικά, αποφεύγοντας τον πόλεμο. Δυστυχώς, οι αρχές αυτές δεν διαπνέουν πάντα τις διεθνείς σχέσεις. Οι αρχές του διεθνούς δικαίου είναι:

α) Η αρχή της αμοιβαιότητας. Τα κράτη αναγνωρίζουν αμοιβαία μεταξύ τους δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η αρχή της αμοιβαιότητας δεν ισχύει αρνητικά. Αν δηλαδή ένα κράτος παραβιάζει τα δικαιώματα των πολιτών άλλου κράτους, τότε και το άλλο κράτος μπορεί να καταπατήσει τα δικαιώματα πολιτών του πρώτου.

β) Η αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις ενός κράτους. Κανένα κράτος δεν δικαι-

ούται να παρεμβαίνει στα εσωτερικά άλλων κρατών και με κανένα τρόπο.

γ) Η αρχή της αυτοδιάθεσης. Το κάθε κράτος επιλύει τα εσωτερικά του προβλήματα και διαμορφώνει την οικονομική, κοινωνική και πολιτική του ζωή χωρίς παρεμβάσεις άλλων κρατών.

δ) Η αρχή της συνεργασίας και αλληλεγγύης. Τα κράτη δεσμεύονται να συνεργάζονται προς την κατεύθυνση της ειρήνης, της σταθερότητας, της οικονομικής ανάπτυξης, της αντιμετώπισης των προβλημάτων κτλ.

ε) Η αρχή της διευθέτησης των διαφορών μεταξύ των κρατών με ειρηνικά μέσα. Τα κράτη πρέπει να επιλύουν τις διαφορές τους ειρηνικά, χωρίς την προσφυγή στη βία και τα ένοπλα μέσα. Ο Κλαούζεβιτς

όρισε τον πόλεμο ως «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα». Ουσιαστικά, ο πόλεμος είναι η αποτυχία της πολιτικής, η αποτυχία της επίλυσης των διαφορών σε ειρηνικό πλαίσιο. Ιδιαίτερα σήμερα τα όπλα μαζικής καταστροφής μπορεί να φέρουν τεράστιες και ανυπολόγιστες καταστροφές σε περίπτωση εκτεταμένης πολεμικής σύρραξης.

στ) Η αρχή της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τα κράτη οφείλουν να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και να μην τα παραβιάζουν.

Οι διεθνείς οργανισμοί είναι υπερεθνικές οργανώσεις που ιδρύθηκαν με σκοπό την αντιμετώπιση διεθνών προβλημάτων και ζητημάτων, τα οποία δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το κάθε έθνος κράτος

μόνο του.

Οι κυριότεροι διεθνείς οργανισμοί είναι:

- **Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ).** Ιδρύθηκε το 1945 από τις χώρες που νίκησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σκοπός του είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και η ειρηνική επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα κράτη. Κύρια όργανά του αποτελούν η Γενική Συνέλευση, το Συμβούλιο Ασφαλείας, το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, το Διεθνές Δικαστήριο.
- **Ευρωπαϊκή Ένωση.** Ιδρύθηκε το 1957 ως Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) που στόχευε στην προώθηση της οικονομικής συνεργασίας ανάμεσα σε έξι χώρες: το Βέλγιο, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Λουξεμ-

βούργο και την Ολλανδία με σκοπό τις εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές και την αποφυγή συγκρούσεων. Το 1992 μετεξελίχθηκε από ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη του Μάαστριχτ), με αποτέλεσμα σήμερα να αποτελεί ένα διευρυμένο και ισχυρό σχηματισμό οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας ανάμεσα σε 28 ευρωπαϊκές χώρες με στόχο την κινητικότητα, τη σταθερότητα, την ανάπτυξη, το ενιαίο νόμισμα.

- **Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός (UNESCO).** Διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1945. Ασχολείται με εκπαιδευτικά, επιστημονικά και πολιτιστικά θέματα για λογαριασμό του Ο.Η.Ε. Στόχος του είναι η εδραίωση της ειρήνης στον κόσμο μέσα από τη διεθνή

επικοινωνία και τη συνεργασία, τη διατήρηση και καλλιέργεια της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, τον σεβασμό στην ιστορία του κάθε λαού.

- **Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ).** Διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1948 αρχικά ως Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας από τις αναπτυγμένες χώρες που υποστηρίζουν τις αρχές της αντιπροσωπευτικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και την οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Το 1960 μετεξελίχθηκε σε Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, περιλαμβάνοντας στον σχηματισμό και χώρες εκτός της Ευρώπης, με σκοπό την ανταλλαγή πληροφοριών και τη διενέρ-

γεια προτάσεων πολιτικής με σκοπό την προώθηση μεταρρυθμίσεων σε θέματα οικονομίας, φορολογίας, ανάπτυξης, εμπορίου, εκπαίδευσης, διαφθοράς, κοινωνικού διαλόγου και συλλογικών συμφερόντων.

- **Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ).** Ιδρύθηκε το 1995 και αριθμεί 155 κράτη-μέλη. Σκοπός του είναι οι κανόνες που διέπουν το διεθνές εμπόριο και την κίνηση των εμπορευμάτων (εισαγωγές-εξαγωγές) μέσα από τη διενέργεια διαπραγματεύσεων και τη σύναψη συμφωνιών μεταξύ των κρατών-μελών.
- **Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO).** Είναι γνωστός και ως Ατλαντική Συμμαχία. Ιδρύθηκε το 1949 με σκοπό τη δημιουργία μιας στρατιωτικής αμυ-

ντικής συμμαχίας των χωρών της Δύσης, με σκοπό την ανάπτυξη συνεργασίας σε πολιτικά, στρατιωτικά, οικονομικά και γεωπολιτικά συμφέροντα και την αποτροπή επίθεσης από εξωτερικούς εχθρούς σε κάποια χώρα-μέλος. Την ίδια περίοδο, τη λεγόμενη περίοδο του «Ψυχρού Πολέμου» μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης υπογράφηκε το «Σύμφωνο της Βαρσοβίας» ως απάντηση των τότε «χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού» στην «ιμπεριαλιστική Δύση». Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας σήμερα δεν υφίσταται.

4.6 Η σχέση πολιτικής και οικονομίας

Οικονομία και πολιτική βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Η κατάσταση και οργάνωση της οικονομίας διαμορφώνει, σε μεγάλο βαθμό, το πολίτευμα και την ποιότητα της πολιτικής ζωής (κόμματα, συνδικάτα, ρόλος άλλων θεσμών στην πολιτική, όπως ο στρατός, η εκκλησία κτλ.). Όμως, από την άλλη πλευρά, η οργάνωση και ο βαθμός ωριμότητας της πολιτικής μπορεί να δράσει καθοριστικά στην πορεία της οικονομίας.

Το κράτος, τα πολιτικά κόμματα, τα συνδικάτα είναι πολιτικοί θεσμοί. Παρεμβαίνουν, όμως, ρυθμιστικά στον χώρο της οικονομίας. Το κράτος καθορίζει το πλαίσιο εντός του οποίου ασκείται η οικονομική δρα-

στηριότητα. Οι νόμοι για την προστασία του περιβάλλοντος, η εργατική νομοθεσία κτλ. είναι πλευρές παρέμβασης του κράτους στην οικονομία. Τα προγράμματα των πολιτικών κομμάτων στηρίζονται στην οικονομική πολιτική που προτείνουν. Η οικονομική πολιτική καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, την πολιτική σε όλους τους άλλους τομείς. Το ύψος της χρηματοδότησης της υγείας, της παιδείας κτλ. είναι αυτό που προσδιορίζει το τι είναι εφικτό να γίνει.

Το κράτος έχει οριστεί:

- Ως πολιτικός θεσμός που συντονίζει τους υπόλοιπους θεσμούς προκειμένου να διατηρηθεί η κοινωνική συνοχή (Σχολή του Λειτουργισμού).**
- Ως πολιτικός θεσμός που εκφράζει τα συμφέροντα της οικονομικά**

κυρίαρχης τάξης και διατηρεί την κυριαρχία της έναντι των υποτελών τάξεων (Σχολή των Συγκρούσεων).

Και στους δύο ορισμούς η επίδραση του κράτους στην οικονομία είναι καθοριστική. Οι επιχειρήσεις έχουν ως σκοπό τη μεγιστοποίηση των κερδών τους. Όμως, η πολιτική θέτει το πλαίσιο της δραστηριότητάς τους. Π.χ. η νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος, που προβλέπει, ανάμεσα στα άλλα, υποχρέωση τοποθέτησης φίλτρων στις βιομηχανίες, αναγκάζει τις επιχειρήσεις σε δαπάνες και περιορίζει τη δραστηριότητά τους. Αν δεν υπάρξει αυτή η παρέμβαση, το φυσικό περιβάλλον θα καταστραφεί.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία ήταν καθοριστική. Όπως ανα-

λύθηκε και στο Κεφάλαιο 2, η πολιτική της κρατικής παρέμβασης (Κέυνς) ακολουθήθηκε από τις περισσότερες αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες την περίοδο της ανοικοδόμησής τους μετά τις καταστροφές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το κράτος ήταν ο μοναδικός θεσμός που μπορούσε να κάνει μεγάλες επενδύσεις (κατασκευή δρόμων, λιμανιών, γεφυρών, δημόσιων κτιρίων κτλ.) και αποτέλεσε τον μοχλό της οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης.

Μετά τη δεκαετία του 1970, η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία περιορίζεται. Η σχέση οικονομίας και πολιτικής, από την άποψη αυτή, αντιστρέφεται και η οικονομία αποκτά όλο και μεγαλύτερο έλεγχο της πολιτικής. Οι επιχειρήσεις, και όχι το κράτος, είναι πλέον ο καθορι-

στικός μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης. Ακόμη και τα δημόσια έργα, που παλαιότερα κατασκεύαζε αποκλειστικά σχεδόν το κράτος, κατασκευάζονται με συμπράξεις ιδιωτικού και δημόσιου τομέα.

**Νίκος
Πουλαντζάς
(1936-1979)**

Έλληνας κοινωνιολόγος και πολιτικός επιστήμονας. Η σχέση οικονομίας και πολιτικής ήταν στο επίκεντρο του έργου του. Ο Πουλαντζάς ξεκινούσε από τη μαρξιστική θέση ότι το κράτος είναι θεσμός που εκφράζει τα συμφέροντα της

οικονομικά κυρίαρχης τάξης. Η κυριαρχία, όμως, αυτή δεν μπορεί να στηριχτεί μόνο στη βία, δηλαδή στην αστυνομία, τον στρατό κτλ. που θα καταστείλουν τις όποιες εξεγέρσεις των υποτελών τάξεων. Η κυριαρχία είναι αποτελεσματική και μακροχρόνια όταν στηρίζεται στη συναίνεση των υποτελών τάξεων. Η συναίνεση των υποτελών τάξεων διασφαλίζεται μέσω της ιδεολογικής διαπαιδαγώγησής τους (μηνύματα που τους περνάει το σχολείο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κτλ.) αλλά και μέσω παρεμβάσεων του κράτους στην οικονομία προκειμένου να διασφαλιστούν συνολικά τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης. Τέτοια παρέμβαση είναι το κράτος πρόνοιας (δημόσια παιδεία, υγεία, κοινωνικά προγράμματα για τα αδύναμα κοινωνικά στρώματα). Το

κράτος μέσω όλων αυτών των ρυθμίσεων περιορίζει σημαντικά τη δράση των επιχειρηματιών, ώστε να διασφαλίσει την κυριαρχία τους ως σύνολο. Η κάθε επιχείρηση αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση του κέρδους της. Αυτό μπορεί να γίνει εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος, των δικαιωμάτων των εργαζομένων κτλ. Όμως, αν το κράτος δεν περιορίσει τις επιχειρήσεις στα σημεία αυτά, τότε υπάρχει κίνδυνος να θιγούν καίρια τα συμφέροντα όλων των επιχειρήσεων. Π.χ. η μόλυνση της θάλασσας θίγει τα συμφέροντα των επιχειρηματιών του τουρισμού. Η διαρκής πτώση του επιπέδου ζωής των εργαζομένων μπορεί να προκαλέσει απεργίες και κοινωνικές εκρήξεις που να απειλήσουν συνολικά τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Το κράτος κάνει

«τακτικούς» ελιγμούς παραχωρώντας ορισμένες από τις διεκδικήσεις των σωματείων και της αντιπολίτευσης στους εργαζόμενους προκειμένου να διασφαλίσει την ύπαρξη του συστήματος στο σύνολό του. Και έτσι εξηγείται, εν μέρει, και η σχετική αυτονομία της πολιτικής από την οικονομία.

Ο καθορισμός της πολιτικής από την οικονομία δεν αφορά μόνο το πεδίο της οικονομικής δραστηριότητας. Αφορά και τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων. Τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότερο παρατηρείται το φαινόμενο η σκέψη και η τοποθέτηση στο κάθε ζήτημα να γίνεται με όρους οικονομίας και επιχείρησης. Θεσμοί που έχουν ως σκοπό την παροχή ζωτικών υπηρεσιών και αγαθών (σχολεία, νοσο-

κομεία κτλ.) αντιμετωπίζονται ως επιχειρήσεις με εισροές, εκροές και κέρδη ή ζημίες. Οι πολίτες παύουν να είναι συμμετοχοί και συνδημιουργοί της δημόσιας ζωής και ο ρόλος τους περιορίζεται σε αυτόν του εκλογέα. Κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια, ανάλογα με το τι ορίζουν οι νόμοι, οι πολίτες εκλέγουν κυβέρνηση και εκεί σταματά η πολιτική τους συμμετοχή. Μετατρέπονται, έτσι, σε «καταναλωτές» πολιτικών τις οποίες επιλέγουν όπως επιλέγει ο καταναλωτής τα προϊόντα στα ράφια των πολυκαταστημάτων. Διότι δεν αρκεί κάποιος να ψηφίσει ή να μην ψηφίσει κάποιον ή κάτι. Χρειάζεται να είναι συμμετοχός στους πολιτικούς θεσμούς. Δημοκρατία σημαίνει ελευθερία, συμμετοχή και ευθύνη. Κοινή βάση αυτών των φαινομένων είναι η «αποικιο-

ποίηση» (Γ. Χάμπερμας) της πολιτικής και γενικότερα της ζωής από τη λογική της οικονομίας. Η οικονομία επεκτείνεται σε όλους τους τομείς της ζωής, όπως οι αναπτυσσόμενες χώρες επεκτείνονταν και κατακτούσαν παλιότερα τις αποικίες τους.

Οι αιτίες για την επιβολή της οικονομίας στην πολιτική είναι πολλές. Ανάμεσα στους λόγους που προκαλούν το φαινόμενο αυτό είναι:

α) Η οικονομία εξελίσσεται με γοργούς ρυθμούς. Αντίθετα, η πολιτική κινείται με πιο αργούς. Αντί να είναι η πολιτική ρυθμιστής της οικονομίας, συμβαίνει το αντίστροφο. Το φαινόμενο αυτό έχει ενταθεί, τα τελευταία χρόνια, σε διεθνές επίπεδο καθώς τα κράτη παρακολουθούν τις εξελίξεις που προκαλούν στην

οικονομία οι τράπεζες και οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις.

β) Το οικονομικό σύστημα (καπιταλισμός) προτάσσει το κέρδος και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η πολιτική ως λογική, συμμετοχή και δράση με σκοπό το δημόσιο συμφέρον υποχωρεί έναντι της οικονομίας η οποία αποβλέπει στη μεγιστοποίηση του κέρδους.

**Τζορτζ Γκρος,
'Εκλειψη ηλίου, 1926,
Heckscher Museum of Art**

Ο πίνακας είναι αλληγορία για τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης στη Γερμανία. Η οικονομία επικαθορίζει απόλυτα την πολιτική. Επιχειρηματίες υπαγορεύουν στους ακέφαλους πολιτικούς τι να κάνουν. Ο γάιδαρος, που φοράει παρωπίδες, στην άκρη του τραπεζιού συμβολίζει τον λαό, ο οποίος τρώει ό,τι του βάζουν μπροστά του χωρίς να βλέπει.

Η οικονομική κρίση του 1929, σε συνδυασμό με τις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Γερμανία (ηττημένη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και αναγκασμένη να καταβάλει τεράστιες αποζημιώσεις στους νικητές) οδήγησαν στην άνοδο του Ναζιστικού Κόμματος στη Γερμανία και στην κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

4.7 Πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη

Ο όρος «ανάπτυξη» δηλώνει την ανάγκη της προόδου, της ευημερίας, της ευμάρειας και της κοινωνικής προκοπής. Ταυτόχρονα, η χρήση του όρου συνδυάζεται με πλευρές που άπτονται της οικονομίας, της παραγωγικής δραστηριότητας και του εμπορίου, της κίνησης των κεφαλαίων και των προσώπων μέσα σε ένα περιβάλλον το οποίο ευνοεί την κινητικότητα και την αύξηση του παραγόμενου πλούτου.

Στην πολιτική, ο όρος ανάπτυξη (πολιτική ανάπτυξη) έχει παραπλήσιο περιεχόμενο. Αναφέρεται στους πολιτικούς θεσμούς και σε ποιο βαθμό αυτοί διασφαλίζουν την ισότητα, τη συμμετοχή, τη διαφάνεια, την αξιοκρατία.

Πολιτικά αναπτυγμένες κοινωνίες είναι εκείνες όπου:

- ο λαός συμμετέχει καθολικά στην ανάδειξη των αντιπροσώπων του.
- οι πολιτικοί εκπρόσωποι του λαού σέβονται το Σύνταγμα και τους νόμους.
- οι διαδικασίες διακυβέρνησης της χώρας και στελέχωσης της δημόσιας διοίκησης διέπονται από διαφάνεια και αξιοκρατία.
- οι πολίτες συμμετέχουν συνειδητά στα κοινά, ανεξάρτητα από τον βαθμό της συμμετοχής τους.

Πολιτικά μη αναπτυγμένες κοινωνίες είναι εκείνες στις οποίες:

- οι πολιτικοί θεσμοί δεν διασφαλίζουν την ισότιμη και καθολική συμμετοχή του λαού στη λήψη των αποφάσεων.

- το Σύνταγμα και οι νόμοι παραβιάζονται συχνά από τους πολιτικούς αντιπροσώπους του λαού.
- οι διαδικασίες διακυβέρνησης και στελέχωσης της δημόσιας διοίκησης είναι αδιαφανείς και αναξιοκρατικές.
- οι πολίτες δεν συμμετέχουν συνειδητά στα κοινά. Η πολιτική δεν είναι γι' αυτούς συλλογική δράση για δημόσια θέματα, αλλά ένταξη σε κάποιο κόμμα προκειμένου να προσποριστούν οφέλη για τους ίδιους και τις οικογένειάς τους. Αυτό είναι το περιεχόμενο του όρου πελατειακές σχέσεις.
Οι πελατειακές σχέσεις είναι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό των πολιτικά μη αναπτυγμένων κοινωνιών, διότι διαμορφώνει τη νοοτροπία πολλών πολιτών. Πελατειακές σχέσεις υπάρχουν όταν οι πολίτες

αναπτύσσουν με τους πολιτικούς όρους «καταστήματος-πελάτη», όπου ο «πελάτης» προσφέρει ως αντίτιμο την ψήφο τη δική του και των μελών της οικογένειάς του και ο «καταστηματάρχης» τού «πουλά» εξυπηρετήσεις στη δημόσια διοίκηση, διορισμούς στο δημόσιο κτλ. Από την άποψη αυτή, μπορεί στις μη αναπτυγμένες κοινωνίες να υπάρχει υψηλή συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες και τα κόμματα, όμως αυτή η συμμετοχή δεν είναι «πολιτική» με την έννοια της δράσης για το δημόσιο όφελος. Είναι προσωπικές κινήσεις του πολίτη, προκειμένου να προσποριστεί ατομικά οφέλη. Υπάρχουν μη αναπτυγμένες πολιτικά κοινωνίες, όπου η αναζήτηση εργασίας μέσω των γνωστών μηχανισμών της αγοράς (παρακολούθη-

ση προσφοράς θέσεων εργασίας, υποβολή βιογραφικών σε οργανισμούς και εταιρείες κτλ.) έχει αντικατασταθεί από την εγγραφή του πολίτη σε κάποιο κόμμα εξουσίας μέσω του οποίου προσπαθεί να αποκατασταθεί επαγγελματικά.

«Μπορείτε να μου εξηγήσετε εσείς γιατί οι Έλληνες, που σκοτώνονταν εννέα χρόνια για να απελευθερωθούν από τους Τούρκους, θέλησαν αμέσως μετά έναν βασιλιά; Και γιατί, αφού έδιωξαν τον Όθωνα, έφεραν τον Γεώργιο; Και γιατί μετά ζητούσαν ‘ελιά, ελιά και Κώτσοβασιλιά’; Σύμφωνα με την παραδοσιακή ‘αριστερή’ άποψη, όλα αυτά τα επέβαλαν η δεξιά, οι κυρίαρχες τάξεις και η μαύρη αντίδραση. Μπορούμε όμως να πούμε ότι όλα αυτά τα επέβαλαν στον ελληνικό λαό ερήμην του ελληνικού λαού; Μπορούμε να πούμε ότι ο ελληνικός λαός δεν

καταλάβαινε τι έκανε; Δεν ήξερε τι ήθελε, τι ψήφιζε, τι ανεχόταν; Σε μιαν τέτοια περίπτωση αυτός ο λαός θα ή-ταν ένα νήπιο... Αν όμως είναι νήπιο, τότε ας μη μιλάμε για Δημοκρατία. Αν ο ελληνικός λαός δεν είναι υπεύθυνος για την ιστορία του, τότε ας του ορί-σουμε έναν κηδεμόνα... Εγώ λέω ότι ο ελληνικός λαός -όπως και κάθε λαός- είναι υπεύθυνος για την ιστορία του, συνεπώς είναι υπεύθυνος και για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται σήμερα» (Κορνήλιος Καστοριάδης, απόσπασμα από συνέντευξη, εφ. Ε-ΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, αναδημοσίευση εφ. ΤΟ ΠΑΡΟΝ, 18.02.2012).

**Κορνήλιος
Καστοριάδης
(1922-1997)
Έλληνας
φιλόσοφος**

Στις πολιτικά μη αναπτυγμένες κοινωνίες εμφανίζονται, συχνά, περιπτώσεις παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κρούσματα διαφθοράς, αυταρχισμού και ανελευθερίας. Οι πολιτικοί θεσμοί και η πολιτική ζωή πέφτουν σε ανυποληψία. Οι ίδιοι οι πολίτες που «βολεύονται» και «εξυπηρετούνται» μέσω των πελατειακών σχέσεων είναι αυτοί που ταυτόχρονα εκδηλώνουν την απαξίωση της πολιτικής. Η διαφθορά που περνά και σε περιπτώσεις χρηματισμού πολιτικών

προσώπων ή υπαλλήλων/ στελεχών της δημόσιας διοίκησης από πολίτες είναι και αυτή σύμπτωμα της πολιτικής υπανάπτυξης.

Το πρόβλημα των πελατειακών σχέσεων υπάρχει έντονο και στην Ελλάδα. Για την ερμηνεία και την ανάλυση του φαινομένου των πελατειακών σχέσεων έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις και έχει αναπτυχθεί ευρύς επιστημονικός διάλογος. Πολλοί ιστορικοί και θεωρητικοί αποδίδουν την διαχρονική έκταση του φαινομένου των πελατειακών σχέσεων στη χώρα μας στις πρακτικές και τη νοοτροπία που ρίζωσαν στην ελληνική κοινωνία από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια μορφή φεουδαρχίας, η οποία είχε διακριτά χαρακτηριστικά

από τη φεουδαρχία της Δυτικής Ευρώπης. Το κράτος ήταν ιδιοκτήτης όλης της γης. Ο σουλτάνος έδινε μεγάλα τμήματα γης και ολόκληρες περιοχές (πόλεις, χωριά κτλ.) σε στρατιωτικούς αρχηγούς (πασάδες) προκειμένου να εισπράττουν τους φόρους από αυτά. Σε αντάλλαγμα, αυτοί παρείχαν στον σουλτάνο στρατιωτικές υπηρεσίες.

Όμως, η δοτή εξουσία του πασά, σε συνδυασμό με την πρακτική που εμπεδώθηκε, όπου οι υπήκοοι του σουλτάνου έπρεπε να κάνουν κάποιο «δωράκι» στους ανώτερους αξιωματούχους για να πετύχουν κάτι, διαμόρφωσε ένα ολόκληρο σύστημα πρακτικών συναλλαγής και εξάρτησης. Η λέξη «ρουσφέτι» προέρχεται από την τουρκική rüşvet και σημαίνει «δωροδοκία».

Στην πολιτική κοινωνία «οι κοινωνικές τάξεις παραχωρούν, εντέλει, τη θέση τους στις πολιτικές παρατάξεις. Ο πλήρης πολίτης είναι άρχων ή κυβερνών πολίτης». (Γεώργιος Δ. Κοντογιώργης, Πολίτης και πόλις, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2003)

**Ελευθέριος
Βενιζέλος
(1864-1936)**

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος αγωνίστηκε για τον οικονομικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Οραματίστηκε τον μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους σε ένα κράτος δυτικού τύπου. Ένα κράτος δικαίου όπου θα κυριαρχεί η διαφάνεια, η αξιοκρατία, η νομιμότητα κτλ.

Ο Βενιζέλος προσπάθησε να εξαλείψει τα φεουδαρχικά κατάλοιπα του παρελθόντος.

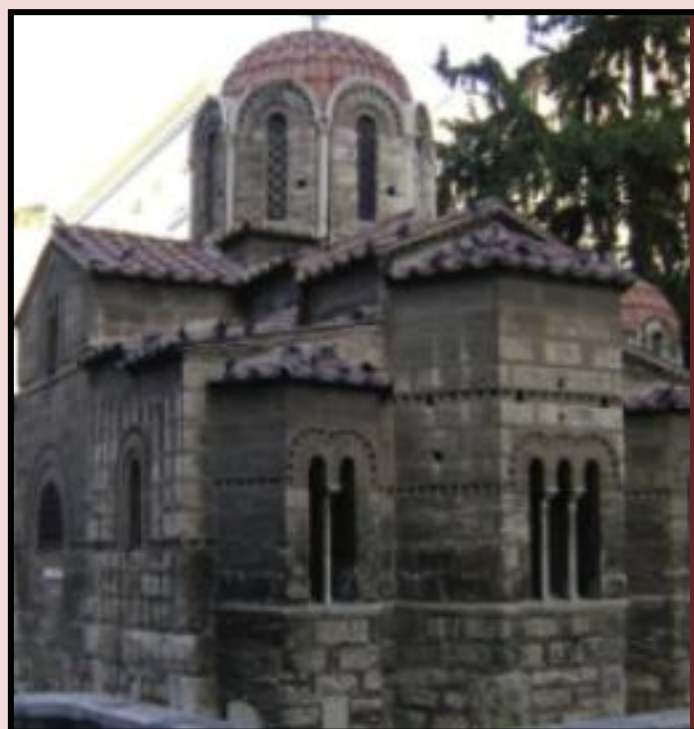
Σημαντικές μεταρρυθμίσεις που πέτυχε:

- αρχή της νομιμότητας**
- προστασία των εργαζομένων**
- μονιμότητα δημοσίων υπαλλήλων**
- βελτίωση συνθηκών εργασίας στα εργοστάσια**
- αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος**
- αναμόρφωση του στρατού**

Κατά άλλους θεωρητικούς, η ελληνική κοινωνία δεν γνώρισε μια αστική επανάσταση, όπως οι χώ-

ρες της Δυτικής Ευρώπης. Μπορεί τα προοδευτικά στοιχεία (Φιλική Εταιρεία, διανοούμενοι, τμήματα των οπλαρχηγών, Καποδίστριας) να επιδίωκαν την συγκρότηση ενός κράτους δικαίου δυτικού τύπου (με Σύνταγμα, νόμους, αξιοκρατικές διαδικασίες στελέχωσης της διοίκησης), όμως τελικά επικράτησαν οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που έβλεπαν το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος σαν «λάφυρο». Έτσι, μετά την Επανάσταση οι πολιτικές διαδικασίες κινούνταν σε προσωπικό επίπεδο, κατά πόσο συμφέρουν ή δεν συμφέρουν τα άτομα ή τις ομάδες. Τα πρώτα κόμματα ονομάστηκαν «γαλλικό», «αγγλικό» και «ρωσικό» ανάλογα με το ποιας από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής πρέσβευαν τα συμφέροντα. Ο Τύπος της εποχής χαρακτηριζόταν

από την ίδια νοοτροπία και τις ίδιες πρακτικές. Εκδότες εφημερίδων, ολόκληρο τον 19ο αιώνα, εκβίαζαν τους πολιτικούς ζητώντας ανταλλάγματα για την υποστήριξή τους. Γι' αυτό και έμεινε στην ιστορία η φράση «ή υπουργήμα μου δίνεις ή εφημερίδα βγάζω».

Ο ναός της Καπνικαρέας, Αθήνα

Το βασικό κριτήριο για το εάν ένα πολιτικό σύστημα κινείται σε τροχιά ανάπτυξης ή όχι εξακολουθεί να παραμένει το κατά πόσο αυτό συμβάλλει:

- στον σεβασμό της ισότητας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.**
- στη διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης.**
- στη σφυρηλάτηση της κοινωνικής συνοχής.**
- στην ενίσχυση της αλληλεγγύης ανάμεσα στους ανθρώπους.**
- στην αυτοπραγμάτωση των πολιτών.**

Σε πολλές περιπτώσεις, κτήρια και σημεία των πόλεων έχουν συνδυαστεί με συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, πολιτεύματα, κοινωνικά κινήματα και πολιτικά πρόσωπα. Για παράδειγμα, ο ναός της Καπνικαρέας συνδέθηκε με τη βασιλεία του Όθωνα. Αιτία αυτής της σύνδεσης ήταν η πρόταση του Γερμανού αρχιτέκτονα Λέο φον Κλεντσε να κατεδαφιστεί, διότι διέκοπτε την οδό Ερμού. Ο πατέρας του Όθωνα, βασιλιάς Λουδοβίκος της Βαυαρίας, ζήτησε να μην κατεδαφιστεί ο ναός. Το 1862, με την έξωση του Όθωνα, ο ναός κινδύνευσε για δεύτερη φορά να κατεδαφιστεί επειδή είχε ταυτιστεί με τη βασιλεία. Τελικά διασώθηκε.

Όψεις και στοιχεία της πολιτικής υπανάπτυξης ήταν παρόντα στην ελληνική πολιτεία, σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, μέχρι και τις μέρες μας. Οι πελατειακές σχέσεις είναι στοιχείο που ακόμη η ελληνική πολιτεία και τα κόμματα δεν έχουν εξαλείψει. Οι πελατειακές σχέσεις, πέρα από τις ιστορικές συνθήκες που ενδέχεται να τις διαμόρφωσαν, οφείλονται και στην ανοχή των ίδιων των πολιτών. Οι πολίτες οφείλουν να ενεργοποιηθούν προς την κατεύθυνση της εξάλειψης των πελατειακών σχέσεων προκειμένου να διαμορφώσουν τους όρους συγκρότησης μιας δίκαιης και αξιωματικής πολιτείας.

**Κωνσταντίνος Παρθένης,
Ο Ηρακλής και οι Αμαζόνες, π. 1922,
Εθνική Πινακοθήκη**

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπάθησε να εκσυγχρονίσει την Ελλάδα όχι μόνο οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αλλά και καλλιτεχνικά. Η εκσυγχροनिζόμενη Ελλάδα έπρεπε καλλιτεχνικά να εκπροσωπείται από τη νεωτερική τέχνη, εκείνης της εποχής. Γι' αυτό διόρισε τον Κωνσταντίνο Παρθένη καθηγητή στη Σχολή Καλών Τεχνών (1929), ο οποίος ήταν φορέας του νέου πνεύματος.

Βασική ορολογία

Αγορά: ο χώρος και τα μέσα, μέσω των οποίων γίνονται οι αγοραπωλησίες. Ανάλογα με το είδος της ανταλλαγής γίνεται λόγος για «αγορά εργασίας», «αγορά χρήματος», «αγορά εμπορευμάτων» κτλ.

Άμεση δημοκρατία: το πολίτευμα στο οποίο όλοι οι πολίτες άρχουν και άρχονται, όλοι συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας (νομοθετικής, εκτελεστικής, δικαστικής).

Αντιπραγματισμός: η ανταλλαγή πράγματος αντί πράγματος.

Αξία ανταλλακτική: η ποσοτική σχέση ενός εμπορεύματος με άλλα εμπορεύματα κατά την ανταλλαγή του.

Αξία χρήσης: η ιδιότητα ενός εμπορεύματος να ικανοποιεί σωματικές

ή ψυχολογικές ανάγκες του καταναλωτή.

Αποικιοκρατία: η κτήση, η εκμετάλλευση και η εξάρτηση κάποιων χωρών από άλλες. Οι αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης είχαν αποικίες στην Αφρική και την Ασία, από τις οποίες έπαιρναν πρώτες ύλες και φθηνά εργατικά χέρια.

Γραφειοκρατία: σύστημα οργάνωσης με καταμερισμό εργασίας και ιεραρχική δομή. Περιλαμβάνει τη διεκπεραίωση υποθέσεων διοικητικού χαρακτήρα σε ένα ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης και ελέγχου των διαδικασιών μέσω γραφείων.

Δευτερογενής τομέας: περιλαμβάνει τη μεταποίηση και επεξεργασία των πρώτων υλών και προϊόντων που παράγονται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία, κτηνοτρο-

φία, κυνήγι, εξόρυξη πρώτων υλών) και διακρίνεται σε χειροτεχνία, βιοτεχνία, βιομηχανία.

Δίκαιο θεϊκό: σύστημα κανόνων που εκπορεύεται από ένα ανώτερο πνευματικό ον, το οποίο ξεπερνά τη βούληση των ανθρώπων.

Δίκαιο φυσικό: σύστημα κανόνων που εδράζεται στην ουσία της ανθρώπινης φύσης και μιας αναλλοίωτης στον χρόνο λογικής, η οποία αναγνωρίζει απαράγραπτα φυσικά δικαιώματα.

Δούλοι: άνθρωποι που έχουν χάσει την ελευθερία τους και εργάζονται χωρίς αμοιβή για τον ιδιοκτήτη τους.

Δουλοπάροικοι: αγρότες που ήταν εξαρτημένοι από τη γη την οποία καλλιεργούσαν για λογαριασμό του φεουδάρχη-κατόχου αυτής της γης.

Εθνικό προϊόν: είναι η αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε ένα έτος από συντελεστές παραγωγής που ανήκουν σε μόνιμους κάτοικους της χώρας, ανεξάρτητα από τον τόπο παραγωγής του. Το Εθνικό Προϊόν υπολογίζεται και ως εξής: $\text{Εθνικό Προϊόν} = \text{Εγχώριο Προϊόν} + \text{Εισόδημα από Εξωτερικό} - \text{Εισόδημα προς Εξωτερικό}$.

Επιστήμη: προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι» (γνωρίζω σε βάθος, γνωρίζω καλά) και περιλαμβάνει ένα σύστημα απόκτησης γνώσης με βάση μια συστηματική μεθοδολογία η οποία βασίζεται στην έρευνα, στην παρατήρηση, στην οργάνωση και στην ταξινόμηση της παραγόμενης με αυτόν τον τρόπο γνώσης.

Εποικοδόμημα: ονομάζεται και υπερδομή και, σύμφωνα με τον μαρξισμό, αφορά την αντανάκλαση της οικονομικής βάσης περιλαμβάνοντας εξω-οικονομικά στοιχεία και θεσμούς όπως το δίκαιο, η ιδεολογία, η κουλτούρα, τα οποία αντιστοιχούν στην οικονομική βάση.

Θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα: το θεμελιώδες πρόβλημα της πολιτικής είναι το ερώτημα: περισσότερη ισότητα (δικαιοσύνη) ή περισσότερη αποτελεσματικότητα;

Ιμπεριαλισμός: αφορά την πολιτική του επεκτατισμού που ένα ισχυρότερο κράτος ή έθνος εφαρμόζει προκειμένου να ελέγξει ή να κυριαρχήσει έναντι άλλων εθνών ή κρατών με στόχο τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας ή ενός συσχετισμού οικονομικής και πολιτικής

δύναμης υπέρ αυτού. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις πολιτικές και στρατηγικές ελέγχου και κυριαρχίας των ισχυρότερων σε οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό, στρατιωτικό επίπεδο.

Καινοτομία: η επινόηση και εφαρμογή νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής και μεθόδων επιχειρηματικότητας. Η εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία, οι νέες μορφές εμπορίου (για παράδειγμα το ηλεκτρονικό εμπόριο) αποτελούν μορφές καινοτομίας. Οι επιχειρήσεις που καινοτομούν αποκτούν συγκριτικό πλεονέκτημα στον ανταγωνισμό τους με τις άλλες επιχειρήσεις.

Καπιταλισμός: είναι το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των

μέσων παραγωγής, στη συσσώρευση και επένδυση του κεφαλαίου με βασικό κίνητρο τη μεγιστοποίηση του ατομικού κέρδους. Στον καπιταλισμό κυριαρχεί ο νόμος της ελεύθερης αγοράς (διακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων, προσώπων) παρόλο που το κράτος μπορεί να παρεμβαίνει σε επιμέρους τομείς της οικονομίας ή να είναι ο συλλογικός ιδιοκτήτης πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Καταμερισμός εργασίας: κατανομή εργασίας σε περισσότερα πρόσωπα. Η κατανομή αρμοδιοτήτων για επιμέρους στάδια της παραγωγής σε διαφορετικά πρόσωπα με αποτέλεσμα την περισσότερη και καλύτερη παραγωγή.

Κέρδος: υπάρχουν πολλοί ορισμοί ανάλογα με τις θεωρίες και τις οπτι-

κές των οικονομολόγων. Σύμφωνα με τη λογιστική, το κέρδος προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στα έσοδα που αποφέρει μια οικονομική δραστηριότητα και του κόστους παραγωγής της.

Κοινοκτημοσύνη: η από κοινού ιδιοκτησία και χρήση των υλικών αγαθών στο πλαίσιο μιας οικογένειας, κοινότητας ή ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Κοινωνικό σύστημα: σύνολο από κοινωνικούς θεσμούς, δομές, κανόνες και λειτουργίες που αλληλεξαρτώνται συνδιαμορφώνοντας τους όρους και τις συνθήκες κοινωνικής συνύπαρξης των ατόμων.

Κρατικός παρεμβατισμός: η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Σκοπός του κρατικού παρεμβατισμού είναι ο περιορισμός των

ανεπιθύμητων καταστάσεων που προξενεί η λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς, και κατ' επέκταση η επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων.

Κύριο οικονομικό πρόβλημα: πώς, με περιορισμένους πόρους, θα ικανοποιηθούν οι απεριόριστες ανάγκες; Από αυτό απορρέουν και τα άλλα οικονομικά προβλήματα.

Λατιφούντιο: η μεγάλη γαιοκτησία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η λέξη είναι λατινική (latifundium από τα latus = εκτεταμένος + fundus = κτήμα).

Μερκαντιλισμός: οικονομική θεωρία η οποία υποστηρίζει πως η ευημερία μιας χώρας εξαρτάται από τις αρχές που διέπουν το σύστημα του εμπορίου (θετικό εμπορικό ισοζύγιο) και ότι μόνο μέσω παρεμβάσεων και ρυθμίσεων οικονομικού

εθνικιστικού χαρακτήρα θα επιτευχθεί πλούτος, ο οποίος κατά κανόνα ταυτίζεται με το χρήμα.

Μέσα παραγωγής: στη μαρξιστική σκέψη τα μέσα παραγωγής αναφέρονται σε όλα τα μέσα με τα οποία μια κοινωνία παράγει τα προϊόντα της περιλαμβάνοντας τις πρώτες ύλες από τη γη, τα εργαλεία, τα μηχανήματα, τις υποδομές, τις μεθόδους παραγωγής. Ο τρόπος και οι σχέσεις ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής καθορίζουν τη φύση και τον χαρακτήρα ολόκληρης της κοινωνίας.

Μηχανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμίλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφωνόταν στις παραδοσιακές και αδιαφοροποίητες κοινωνίες οι οποίες βα-

σίζονταν στο συλλογικό πνεύμα, στην παράδοση, στις θρησκευτικές τελετές, στην ενότητα και στους δεσμούς της κοινότητας.

Μονοπώλιο: ο όρος περιγράφει μια κατάσταση όπου μια επιχείρηση έχει την αποκλειστική δικαιοδοσία για την άσκηση όλων των δραστηριοτήτων οι οποίες σχετίζονται με συγκεκριμένα αγαθά ή υπηρεσίες.

Νόμος: θεσμοθετημένος γραπτός κανόνας δικαίου που ρυθμίζει υποχρεωτικά τις σχέσεις των πολιτών με την πολιτική εξουσία και το κράτος, καθώς και τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους για σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη κοινή ζωή.

Συντελεστές παραγωγής: αυτοί που παράγουν πλούτο σε μια οικονομία. Αυτοί είναι το έδαφος (φυσικοί πόροι), το κεφάλαιο

(μηχανήματα, κτήρια κτλ.) και η εργατική δύναμη.

Οικονομία: ο όρος αφορά το σύνολο των ενεργειών, των τεχνικών και των πρακτικών που διαπλέκονται στην παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση των προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών σε ένα κοινωνικό σύνολο.

Οικονομικό σύστημα: το σύνολο των θεσμών και των συνειδητών ενεργειών των μελών μιας κοινωνίας προκειμένου να παράξουν, να διανείμουν, να ανταλλάξουν και να καταναλώσουν τα προϊόντα που τους είναι απαραίτητα.

Οίκος: ομάδα ανθρώπων που ζουν μαζί. Περιλαμβάνει τα πρόσωπα τα οποία συναποτελούν έναν οικογενειακό πυρήνα. Σε πολλές περιπτώσεις στον οίκο συμπεριλαμβάνουμε και την κοινή περιουσία.

Ολιγοπώλιο: μορφή αγοράς όπου λίγες επιχειρήσεις ελέγχουν την παραγωγή και προσφορά ενός προϊόντος στην αγορά, με αποτέλεσμα να μη μπορούν άλλες επιχειρήσεις να εισχωρήσουν εύκολα στη συγκεκριμένη αγορά.

Οργανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμιλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφώνεται στις πολυπρόσωπες και σύνθετες κοινωνίες με αναπτυγμένο καταμερισμό της εργασίας. Οι σχέσεις των ατόμων διακρίνονται από την ετερογένεια και την έντονη διαφοροποίηση.

Παραγωγή: η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι μετασχηματίζουν τους παραγωγικούς συντελεστές σε χρήσιμα αγαθά, προϊόντα και υπηρεσίες.

Παραγωγικές δυνάμεις: τα μέσα παραγωγής μιας κοινωνίας και οι δυνατότητες που τα μέσα αυτά παρέχουν στα κοινωνικά υποκείμενα.

Παρατήρηση: ερευνητική μέθοδος και τεχνική μέσω της οποίας καταγράφουμε και μελετάμε συστηματικά μια πραγματικότητα ή ένα φαινόμενο με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων τα οποία είτε να επαληθεύονται είτε να διαψεύδονται.

Πείραμα: ερευνητική μέθοδος μέσω της οποίας επιχειρούμε στην πράξη να δοκιμάσουμε την εφαρμογή μιας θεωρίας ή γενικότερα μιας υπόθεσης εργασίας την οποία έχουμε στο μυαλό μας σε θεωρητικό επίπεδο. Ο σκοπός του πειράματος είναι η επαλήθευση ή και η διάψευση μιας θεωρίας, με σκοπό την εξαγωγή

Λογικών συμπερασμάτων και συσχετίσεων.

Πλήρης ανταγωνισμός: όταν σε μία αγορά για κάθε προϊόν υπάρχουν πολλοί πωλητές (προσφορά) και αγοραστές (ζήτηση) οι οποίοι λειτουργούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, χωρίς να υπάρχουν εμπόδια και φραγμοί στην προσφορά και τη ζήτηση παρά μόνο η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα των συμμετεχόντων. Στον πλήρη ανταγωνισμό η τιμή του προϊόντος θεωρείται δεδομένη (αφού δεν επηρεάζεται από μία ή περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων) και υπάρχει απόλυτη ελευθερία εισόδου νέων επιχειρήσεων στην αγορά.

Πολιτική απάθεια: η αδιαφορία για την πολιτική. Μερικές φορές δεν είναι αδιαφορία για την πολιτική αλλά

συνειδητή επιλογή μη συμμετοχής στα κοινά.

Πολιτική: έννοια η οποία είναι σύμφυτη με το φαινόμενο της εξουσίας περιλαμβάνοντας το σύνολο των πρακτικών, των μεθόδων και των διαδικασιών που ακολουθούνται προκειμένου οι κοινωνίες να οργανώσουν τον τρόπο διοίκησης και χρηστής συνύπαρξης των μελών τους. Όρος με πολλές εκδοχές και εκφάνσεις, επειδή αναφέρεται σε μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων και πεδίων κοινωνικής έκφρασης. Για τον λόγο αυτό, έχουμε τους όρους: οικονομική πολιτική, εκπαιδευτική πολιτική, εξωτερική πολιτική, πολιτιστική πολιτική κ.ό.κ.

Πολιτικό σύστημα: είναι η συστηματική οργάνωση θεσμών, πολιτι-

κών και κοινωνικών δυνάμεων που διαμορφώνουν την πολιτική βούληση της πολιτείας.

Πολιτικοποίηση: η διαδικασία εκμάθησης, διαμόρφωσης πολιτικής συνείδησης και συμμετοχής του πολίτη στα κοινά.

Πολιτική οικονομία: κοινωνική επιστήμη που μελετά τα οικονομικά φαινόμενα και ειδικότερα το τι θα παραχθεί, με ποιο τρόπο, πώς και με ποιο τρόπο θα αναπτυχθεί η οικονομία.

Πουριτανική ηθική: όρος που συνδέθηκε με την τυφλή πίστη στο θρησκευτικό καθήκον και την εγκράτεια, με στόχο την αυτοσυγκράτηση των ατόμων από τις καθημερινές απολαύσεις, την προσήλωση στην εργασία και την εγκόσμια ασκητική.

Προλεταριάτο: όρος με κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο, που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την τάξη των εργατών οι οποίοι, ως μισθωτοί και εξαρτημένοι από τους αστούς-εργοδότες, πωλούν την εργατική τους δύναμη προκειμένου να αποκομίσουν ως εισόδημα τον μισθό τους που είναι και το μόνο μέσο επιβίωσης και αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης.

Πρωτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει τη γεωργία, την αλιεία, την κτηνοτροφία, το κυνήγι, καθώς και την εξόρυξη -χωρίς επεξεργασία- πρώτων υλών από το φυσικό περιβάλλον.

Σοσιαλισμός: το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα το οποίο αναγνωρίζει τη συλλογική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, τη δημιουρ-

γία συλλογικών διαδικασιών παραγωγής, διανομής και κατανομής του κοινωνικού προϊόντος με στόχο όχι την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος και κέρδους αλλά την εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου.

Τριτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει την παροχή υπηρεσιών, το εμπόριο, τη διαμεσολάβηση και τις ειδικές υπηρεσίες στην υγεία, την παιδεία, τις ασφάλειες, τα ελεύθερα επαγγέλματα, τις τράπεζες κτλ.

Υπεραξία: σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση είναι η διαφορά ανάμεσα στην αξία που προκύπτει από την παραγωγικότητα της εργασίας και την αμοιβή της εργατικής δύναμης η οποία συντηρεί την αναπαραγωγή της. Πρόκειται για μέρος της αξίας το οποίο δεν καρπούται ο εργαζόμενος και άμεσος παραγω-

γός αλλά ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής (κεφαλαιοκράτης).

Φεουδαρχία: κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα το οποίο ευδοκίμησε στη Δυτική Ευρώπη τον Μεσαίωνα και βασίστηκε στα φέουδα, την αγγαρεία, την εξάρτηση των δουλοπαροίκων από τη γη, το καθεστώς της μεγάλης ιδιοκτησίας στη γη, τη συντεχνιακή βιοτεχνική παραγωγή.

Φυσιοκράτες: ομάδα φιλοσόφων, στοχαστών και οικονομολόγων του 18ου αιώνα που υποστήριζε την αρχή του φυσικού δικαίου στην οικονομία. Πίστευαν πως ο πλούτος προερχόταν κατά κανόνα από τη γεωργία και πως θα έπρεπε, σε αντίθεση με τους μερκαντιλιστές, να εφαρμοστεί ο φυσικός νόμος στην οικονομική ζωή.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντόρνο, Τ. - Χορκχάιμερ, Μ. (1986)

Η διαλεκτική του διαφωτισμού, μτφρ.

Ζήσης Ζαρίκας. Αθήνα: Ύψιλον.

Αριστοτέλης (χ.χ.) Πολιτικά (μτφρ.

Π. Λεκατσάς). Αθήνα:

Ζαχαρόπουλος.

Aronowitz, S. - DiFazio, W. (1995)

The Jobless Future: Sci-Tech and the

Dogma of Work. University of

Minnesota Press.

Berend, I.T. (2009) Οικονομική

Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα.

Αθήνα: Gutenberg.

Dahrendorf, R. (1957) Class and

Class Conflict in Industrial Society.

Stanford University Press.

Durkheim, E. (1964) The Division of

Labour in Society. Free Press.

Gathorne-Hardy, J. (1977) The Public

School Phenomenon. Penguin

Books.

Giddens, A. (2002) Κοινωνιολογία, μτφρ. Δ. Τσαούσης. Αθήνα: Gutenberg.

Giddens, A. (2009) Sociology. 6th edition. Cambridge: Polity Press.

Heilbroner, R. (2000) Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή. Αθήνα: Κριτική.

Heywood, A. (2006) Πολιτικές Ιδεολογίες, μτφρ, Χαρίδημος Κουτρής. Θεσ/νίκη: Επίκεντρο.

Mills, C.R. (1985) Η κοινωνιολογική φαντασία, μτφρ. Ν. Μακρυνικόλα - Σ. Τσακνιάς. Αθήνα: Παπαζήσης.

Parsons, T. (1951) Toward a general theory of action. Mass.: Harvard University Press.

Ritzer, G. (2010) Sociological Theory. 8th edition. Mc Graw Hill.

Rubin, I. I. (1994) Ιστορία οικονομικών θεωριών, μτφρ. Χρήστος Βαλλιάνος. Αθήνα: Κριτική.

Βαν Γκογκ (1990) Γράμματα στον αδελφό του Θεόδωρο, μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης. Αθήνα: Γκοβόστης.

Βασιλείου, Θ. - Σταματάκης, Ν.

(1992) Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Καστοριάδης, Κ. (1986) Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα. Αθήνα: Ύψιλον.

Καστοριάδης, Κ. (2010) Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας. Αθήνα: Κέδρος.

Κρεμμυδάς, Β. (2001) Νεότερη ιστορία. Ελληνική & Ευρωπαϊκή. Αθήνα: Gutenberg.

Μακιαβέλι, Ν. (2006) Ο Ηγεμόνας, μτφρ. Νίκος Καζαντζάκης. Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ. (2003) Η γερμανική ιδεολογία (τόμοι Α-Β), μτφρ. Γιάννης Κρητικός. Αθήνα: Gutenberg.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ. (χ.χ.) Διαλεκτά Έργα. Αθήνα.

Μεταξάς, Α-Ι. Δ. (1979) Πολιτική Επιστήμη. Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχόμενο. Αθήνα: Σάκκουλας.

Μουζέλης, Ν. (1978) Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης. Αθήνα: Εξάντας.

Μπαγκαβός, Χ. - Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) (2006) Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Αθήνα: Gutenberg.

Μπαμπύ, Ζ. (2010) Οι θεμελιώδεις νόμοι της καπιταλιστικής οικονομίας, μτφρ. Μ. Χρήστου - Β. Βεργωτής - Μπ. Γεωργούλας. Αθήνα: Στοχαστής.

Ντυρκέμ, Ε. (1978) Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου. Αθήνα: Gutenberg.

Πουλαντζάς, Ν. (2001) Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσαούσης, Δ. (1983) Η κοινωνία του ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Τσαούσης, Δ. (1984) Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας. Αθήνα: Gutenberg.

Τσουκαλάς, Κ. (1992) Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα: 1830-1922. Αθήνα: Θεμέλιο.

Φίλιας, Β. (1978) Κοινωνικά Συστήματα (τόμοι Α-Β). Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Φραγκουδάκη, Α. (1985) Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Αθήνα: Παπαζήσης.

**Χάμπερμαν, Λ. (1978) Τα υλικά
αγαθά του ανθρώπου, μτφρ. Τζένη
Μαστοράκη. Αθήνα:
Μπουκουμάνης.**

**Ηλεκτρονικές πηγές
www.wikipedia.org (εικόνες -
φωτογραφικό υλικό)**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 6^{ου} ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Α. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

		9
4.1	Η πολιτική	15
4.1.1	Πολιτική: τέχνη και επιστήμη της διακυβέρνησης	18
4.1.2	Το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα:	
	α. Περισσότερη ισότητα / δικαιοσύνη ή αποτελεσματικότητα	20
	β. Η πολιτική υπηρετεί αξίες ή συμφέροντα	22
4.2	Η πόλη-κράτος - Η άμεση δημοκρατία (Αριστοτέλης)	27
4.3	Η αυτοκρατορία - Η μοναρχία (Στωικοί)	39

4.4	Το εθνικό κράτος - Από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία(Μακιαβέλλι, Ο Ηγεμόνας)	52
4.5	Η παγκόσμια κοινότητα - Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών	66
4.6	Η σχέση πολιτικής και οικονομίας	78
4.7	Πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη	90
	Βασική ορολογία	109
	Βιβλιογραφία	129

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

